

**ΝΕΣΤΩΡ ΚΟΥΡΑΚΗΣ, ΦΩΤΕΙΝΗ ΜΗΛΙΩΝΗ
ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΝΟΜΙΚΗΣ ΑΘΗΝΩΝ**

**ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΙΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ**

**Α΄: ΤΑ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ
ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ ΚΑΙ
ΚΑΣΣΑΒΕΤΕΙΑΣ**

**ΜΕ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΕΚΘΕΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ**

**ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ:
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΚΑΣΗΣ ΚΑΙ ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΧΑΒΟΥΤΣΑΣ**

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ
ΑΘΗΝΑ - ΚΟΜΟΤΗΝΗ 1995**

ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Η' - ΣΥΝΟΔΟΣ Α'

ΔΙΑΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΤΡΟΠΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ
ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ

ΕΚΘΕΣΗ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ
ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΒΕΛΤΩΣΗΣ
ΤΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΝΑΓΩΤΟΥ
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ : ΜΑΡΙΕΤΑ ΠΑΝΝΑΚΟΥ-ΚΟΥΤΣΙΚΟΥ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ: ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ : ΝΕΣΤΩΡ ΚΟΥΡΑΚΗΣ και ΙΑΚΩΒΟΣ ΦΑΡΙΣΕΔΑΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ
ΙΟΥΛΙΟΣ 1994

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

**ΔΙΑΚΟΜΜΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ ΤΩΝ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΩΝ**

ΕΚΘΕΣΗ

**ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ
ΦΥΛΑΚΕΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ
ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ ΤΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ
ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ**

**ΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ: ΜΑΡΙΕΤΑ ΓΙΑΝΝΑΚΟΥ-ΚΟΥΤΣΙΚΟΥ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ: ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ**

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: ΝΕΣΤΩΡ ΚΟΥΡΑΚΗΣ και
ΙΑΚΩΒΟΣ ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η Επιτροπή μας θεωρεί ότι το σωφρονιστικό σύστημα μιας χώρας απεικονίζει το πραγματικό πολιτιστικό επίπεδο της κοινωνίας της, αφού δείχνει με αλάνθαστο, θα λέγαμε, τρόπο, τον βαθμό ενδιαφέροντος αυτής της κοινωνίας προς όσους έχουν κατ' εξοχήν την ανάγκη και τη συμπαράστασή της. Αποτελεί επομένως, κατά τη γνώμη μας, έργο μεγάλης σημασίας για την εκπλήρωση μιας βασικής μας υποχρέωσης απέναντι στην πολιτιστική ιστορία της Χώρας, η *εξύψωση του σωφρονιστικού μας συστήματος σ' ένα ικανοποιητικό επίπεδο.* Άλλωστε η πραγματοποίηση αυτού του στόχου, πέρα από την καθαρά ηθική και συνταγματική-κοινωνικοπρονοιακή της πλευρά, έχει και ουσιαστικό, πρακτικό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι με την ελαχιστοποίηση των μειονεκτημάτων της φυλακής επάνω στους κρατούμενους και τη βελτίωση της λειτουργίας της οι εν λόγω κρατούμενοι θα παύσουν να εξαχρειώνονται ως προσωπικότητες και επομένως θα μπορέσουν με μεγαλύτερες πιθανότητες, μετά την έξοδό τους από τη φυλακή, να ενταχθούν ενεργά και εποικοδομητικά στο κοινωνικό σύνολο. Γι' αυτό και επιβάλλεται ανεξάρτητα από την εκάστοτε δημοσιονομική πολιτική, να γίνουν όλες οι απαραίτητες δαπάνες για τη βελτίωση του σωφρονιστικού μας συστήματος με την ευρύτερή του έννοια, αφού οι δαπάνες αυτές ασφαλώς αντισταθμίζονται με το παραπάνω από το όφελος που θα έχει η κοινωνία μας μακροπρόθεσμα με τη μείωση της εγκληματικότητας.

Θα πρέπει πάντως ήδη στο σημείο αυτό να τονισθεί ιδιαίτερος ότι όσο και αν βελτιωθεί ο ρόλος της φυλακής στη σύγχρονη κοινωνία, ο ίδιος ο θεσμός της φυλακής δεν θα

παύσει να δημιουργεί έντονους προβληματισμούς ως προς την ηθική του θεμελίωση και την αποτελεσματικότητά του. Γι' αυτό και η Επιτροπή μας εισιηγείται ενθέρμως την ολοένα και ευρύτερη αναζήτηση και θεσμοθέτηση μέτρων, τα οποία, τουλάχιστον για μικρής και μέσης βαρύτητας εγκλήματα, θα μπορούσαν να αποτρέψουν τον εγκλεισμό ενός συμπολίτη μας στη φυλακή (π.χ. κοινωφελής εργασία). Τα μέτρα αυτά έχουν μάλιστα, παράλληλα με τις θετικές τους επιπτώσεις στην κοινωνική επανένταξη ενός ανθρώπου, και σαφώς μικρότερο κόστος από τον θεσμό της φυλακής, αφού με αυτά εξοικονομούνται όλα εκείνα τα έξοδα που συνεπάγεται για το Κράτος η διαμονή και διατροφή ενός κρατουμένου. Π.χ. για το έτος 1994 η δαπάνη του Προϋπολογισμού του Υπουργείου Δικαιοσύνης ως προς τις φυλακές, τα αναμορφωτικά καταστήματα και το νοσοκομείο κρατουμένων ανερχόταν σε 9,5 δισ. δρχ. περίπου, χωρίς μάλιστα να ληφθούν εδώ υπόψη οι δαπάνες για τη λειτουργία των δικαστηρίων, τις μεταγωγές των συλλαμβανομένων και τη γενικότερη λειτουργία της δικαιοσύνης πριν από το στάδιο έκτισης των ποινών. Άρα εάν ληφθεί ως βάση ο αριθμός των 7.000 κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές σήμερα, το ετήσιο κόστος του κάθε κρατουμένου για τον Έλληνα φορολογούμενο είναι περί το 1.357.000 δρχ.

Η διαπίστωση αυτή δημιουργεί, νομίζουμε και μια πρόσθετη υποχρέωση προς την Πολιτεία να οργανώσει τις φυλακές της Χώρας σε μονάδες παραγωγικές, μέσα στις οποίες να μπορούν οπωσδήποτε να εργάζονται όσοι κρατούμενοι το επιθυμούν με τη βοήθεια συμβούλου εργασίας στη φυλακή και προγραμμάτων επιχορήγησης του ΟΑΕΔ. Τούτο όχι μόνο θα οδηγήσει σε μείωση του κόστους των φυλακών σήμερα ή εν πάση περιπτώσει στην εξοικονόμηση χρημάτων για την πρόληψη του εγκλήματος ή και για την πρόσληψη περισσότερων ψυχολόγων, γιατρών κ.λπ. σε αυτές, αλλά και θα δώσει διέξοδο στον ατελείωτο κενό χρόνο του κρατουμένου, ο οποίος καταντά έτσι να εθίζεται μόνο στην τεμπελιά και την αδράνεια, αντί να διδάσκεται κάτι χρήσιμο για την μετέπειτα ελεύ-

θερη ζωή του ή να αξιοποιεί τις ήδη υπάρχουσες σ' αυτόν επαγγελματικές γνώσεις, ακόμη και για βιοποριστικούς λόγους (από στοιχεία που τέθηκαν υπόψη μας, υπήρχαν στις φυλακές της Χώρας πρόσφατα 4.408 τεχνίτες και εργάτες εκτός γεωργίας και χειριστές μεταφορικών μέσων, 240 πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά και ελεύθερα επαγγέλματα, καθώς και οι βοηθοί τους, 302 υπάλληλοι γραφείου, 706 πρόσωπα που ασχολούνται με γεωργία, δασοκομία κ.λπ.).

2. Η Επιτροπή μας θεωρεί ότι μια κεφαλαιώδης προϋπόθεση για τη βελτίωση της λειτουργίας του σωφρονιστικού μας συστήματος είναι η *αναβάθμιση της υλικοτεχνικής του υποδομής και η κάλυψη (ποιοτική και ποσοτική) των αναγκών σε προσωπικό*. Κατά δεύτερο λόγο απαιτείται, περαιτέρω, η *αποσυμφόρηση των φυλακών* και ο περιορισμός του αριθμού των κρατουμένων στον αντίστοιχο που επιτρέπει η χωρητικότητα της κάθε φυλακής. Πράγματι, σύμφωνα με τα στοιχεία που έθεσε το Υπουργείο Δικαιοσύνης στη διάθεση της Επιτροπής, ενώ η χωρητικότητα των Ελληνικών φυλακών την 1.5.1994 ήταν για 4.087 θέσεις, ο αριθμός των κρατουμένων σ' αυτές έφθανε τους 6.407, δηλαδή υπήρχαν 2.320 υπεράριθμοι κρατούμενοι (56,8% παραπάνω από τα οριζόμενα στις προδιαγραφές της κάθε φυλακής).

3. Είναι προφανές ότι ο συνωστισμός αυτός των κρατουμένων στις φυλακές, έστω και αν είναι φαινόμενο σύνθητες και σε προηγμένες ακόμη χώρες του εξωτερικού, βραχυκυκλώνει οποιαδήποτε σοβαρή προσπάθεια για την αναβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης στις φυλακές, αφού καταλήγει έτσι να συμφύρονται στους ίδιους χώρους και στα ίδια προαύλια φυλακών κάθε κατηγορίας κρατούμενοι, *χωρίς κανένα διαχωρισμό μεταξύ τους* (υπόδικοι και κατάδικοι, ισοβίτες και χρεωφειλέτες, τοξικομανείς, ψυχασθενείς και λοιποί κρατούμενοι) και να διδάσκονται μεταξύ τους την «τέχνη» του εγκλήματος ή να διαφθείρονται οι μεν από τους δε.

4. Ακόμη, ο συνωστισμός αυτός καθιστά *αδύνατη την προώθηση και πραγματοποίηση προγραμμάτων εκπαίδευσης, επαγ-*

γελματικής κατάρτισης ή και στοιχειώδους απασχόλησης των κρατουμένων, αφού οι αίθουσες των φυλακών που έχουν προβλεφθεί ως εργαστήρια, χρησιμοποιούνται κατ' ανάγκη για τη διαμονή κρατουμένων. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί και ως προς τις άλλες δυνατότητες απασχόλησης στη φυλακή: Αθλητισμός, ψυχαγωγία κ.λπ. Και εδώ οι δυνατότητες αυτές εμφανίζονται εξαιρετικά περιορισμένες όχι μόνο από έλλειψη κατάλληλων χώρων, αλλά και διότι το ούτως ή άλλως ολιγάριθμο προσωπικό των φυλακών με δυσκολία επαρκεί για την επίβλεψη τόσων πολλών κρατουμένων.

5. Επομένως, ο υπερβολικός αριθμός κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές μέσα στις σημερινές ασφυκτικές συνθήκες της υπάρχουσας υποδομής υπονομεύει, κατ' ουσίαν, δύο από τους σημαντικότερους όρους της σωφρονιστικής επιστήμης για την κοινωνική επανένταξη των εγκληματιών, δηλαδή τον διαχωρισμό των κρατουμένων κατά κατηγορίες και την απασχόληση αυτών των κρατουμένων στο πλαίσιο προγραμμάτων επαγγελματικής κατάρτισης.

6. Ωστόσο η λύση για την αντιμετώπιση αυτού του κρίσιμου προβλήματος της υπερπλήρωσης των φυλακών, που βαίνει διογκούμενο από χρόνο σε χρόνο, δεν είναι, όπως τονίσθηκε από πολλές πλευρές, απλώς η λήψη κάποιων νομοθετικών μέτρων για την έξοδο από τη φυλακή (υφ' όρον ή χωρίς όρους) διαφόρων κατηγοριών κρατουμένων, μόνο και μόνο γιατί δεν έχουμε φυλακές και χωρίς να έχει προηγηθεί «η πρότερη σωφρονιστική αγωγή» (Γ. Ανωμερίτης, 1.2.1994, σελ. 11) (η παραπομπή αυτή, καθώς και όλες όσες ακολουθούν με τον ίδιο τρόπο, υποδηλώνουν τις γνώμες των εμπειρογνομώνων που εξετάστηκαν από την Επιτροπή μας ή των άλλων μελών της Επιτροπής, όπως αυτές είναι καταχωρημένες στα Πρακτικά της κάθε συνεδρίασης). Κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε «ένα αίσθημα αδικίας στο κοινωνικό σύνολο» (Μ. Γιαννάκου-Κουτσίκου, 20.4.1994, σελ. 15) και συγχρόνως θα εγκυμονούσε τον κίνδυνο να επιστρέψουν στις φυλακές οι ίδιοι άνθρωποι (Ι. Πανούσης, 20.4.1994, σελ. 2).

Αυτό που κυρίως χρειάζεται, όπως τονίσθηκε, είναι αφενός να γίνονται οι αποφυλακίσεις με εξέταση της κάθε περίπτωσης κρατουμένου χωριστά από έγκυρα ανεξάρτητα όργανα, όπως ο δικαστής εκτέλεσης ποινών (Π. Κωστάκος, 14.2.1994, σελ. 11), και αφετέρου, σε μεσοπρόθεσμο πλαίσιο, να χαραχθεί μια αντεγκληματική πολιτική που να διασφαλίζει τον εγκλεισμό στη φυλακή μόνον εκείνων, που οι πράξεις τους αποτελούν πραγματικό κίνδυνο για την κοινωνία.

7. Μια τέτοια αντεγκληματική πολιτική θα ήταν σκόπιμο να θεσπίσει μέτρα και να συντελέσει στη βελτίωση της κατάστασης σε τρία επίπεδα, που το καθένα τους επιδρά, σε διαπλοκή με τα άλλα, στην πορεία του σωφρονιστικού μας προβλήματος: Στο νομοθετικό επίπεδο, αυτό δηλαδή που περιλαμβάνει την ψήφιση των ποινικών νόμων και την εγκληματοποίηση ή απεγκληματοποίηση διαφόρων προβληματικών μορφών συμπεριφοράς. Στο δικαστικό επίπεδο, που αφορά το είδος και το ύψος των ποινών που επιβάλλονται από τα δικαστήρια ή τις περιπτώσεις εκείνες για τις οποίες αποφασίζεται από αυτά προσωρινή κράτηση, ή υφ' όρον απόλυση κ.λπ. Και στο σωφρονιστικό επίπεδο, που έχει ως αντικείμενο την έκτιση των επιβαλλομένων ποινών και γενικότερα τη στέρηση ή τον περιορισμό της ελευθερίας ενός ανθρώπου. Γίνεται σαφές, ότι εάν με τους νόμους ποινικοποιούνται κάθε μορφής συμπεριφορές, έστω και κοινωνικά αμελητέες, και εάν οι δικαστικές αποφάσεις λαμβάνονται χωρίς να διαπνέονται από το πνεύμα της επιείκειας, τότε η επιχειρούμενη κάθε φορά αποσυμφόρηση των φυλακών με ad hoc νομοθετικές ρυθμίσεις δεν έχει νόημα, διότι οι φυλακές θα γεμίσουν ξανά μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, αφού δεν θα έχουν ληφθεί μέτρα για την εκρίζωση ή την περιστολή των βαθύτερων αιτιών που οδηγούν σε αυτή την υπερπλήρωση. Βεβαίως, η Επιτροπή μας δεν έχει ως αποστολή να εμβαθύνει σε όλες τις πτυχές των ζητημάτων της αντεγκληματικής μας πολιτικής. Ωστόσο η εξέταση του σωφρονιστικού συστήματος της Χώρας και των δυσλειτουργιών του, που ασφαλώς αποτελεί έργο της

Επιτροπής μας, επιβάλλει εδώ τη συνοπτική, έστω, εξέταση και των νομοθετικών ή δικαστικών εκείνων δυσλειτουργιών που οδηγούν περαιτέρω στην υπερπλήρωση και την κακή λειτουργία των φυλακών.

8. Ενόψει των σκέψεων αυτών, και αξιοποιώντας τα στοιχεία που η Επιτροπή μας συνέλεξε από τις ακροάσεις και τις εισηγήσεις 23 εμπειρογνομόνων σε θέματα φυλακών, καθώς και από τις επισκέψεις των μελών της σε φυλακές της Χώρας, θεωρούμε ότι η προκείμενη Έκθεσή μας ενδείκνυται να έχει την ακόλουθη *διάθρωση ύλης*:

9. Σε ένα πρώτο μέρος, θα εξετασθούν τα νομοθετικά και άλλα θεσμικά προβλήματα που δημιουργούνται από τη σύγχρονη τάση στη νομοθεσία μας για υπερβολική εγκληματοποίηση ρυθμίσεων της κοινωνικής ζωής, χωρίς την παράλληλη, έστω, υιοθέτηση άλλων εναλλακτικών κυρώσεων πέρα από τις ποινές κατά της ελευθερίας και χωρίς τον σχεδιασμό μιας γενικότερης προληπτικής πολιτικής κατά του εγκλήματος.

Οι επιπτώσεις του προβλήματος αυτού έχουν επιπλέον και μεγάλο πρακτικό ενδιαφέρον, αφού όπως υπολογίζεται, ένα ποσοστό καταδίκων περι το 15,6% είναι μικροποινίτες, ευρίσκονται δηλαδή στις φυλακές για αδικήματα με ποινή φυλάκισης μέχρι 2 ετών την οποία, εάν είχαν χρήματα, θα μπορούσαν να είχαν «εξαγοράσει» και μετατρέψει σε χρηματική ποινή, ώστε να αποφύγουν τη φυλάκιση.

10. Σε ένα δεύτερο μέρος θα προσεγγισθούν τα θέματα που αφορούν την απονομή της δικαιουσύνης, με έμφαση σε προβλήματα σχετικά με τα κριτήρια που χρησιμοποιούν οι δικαστές για την επιμέτρηση της ποινής, την επιβολή της προσωρινής κράτησης και τη χορήγηση στον κρατούμενο ευεργημάτων όπως το ανασταλτικό αποτέλεσμα της έφεσης και η υπ' όρον απόλυση. Στο ίδιο πλαίσιο ενδιαφέρουν και οι ρυθμοί με τους οποίους εκδικάζονται οι ποινικές υποθέσεις, ώστε να μην παραμένει για πολύ καιρό αδίκαστος ένας προσωρινά κρατούμενος ή, έστω, ένας μη αμετακλήτως καταδικασθείς.

11. Σ' ένα τρίτο μέρος θα επιχειρηθεί μία καταγραφή της κατάστασης που εμφανίζουν σήμερα οι φυλακές της Χώρας από την άποψη των στατιστικών δεδομένων αλλά και των συνθηκών διαβίωσης σε αυτές. Στους προβληματισμούς αυτούς εντάσσονται, τηρουμένων των αναλογιών, και οι χώροι μεταγωγής κρατουμένων. Ιδίως θα εξετασθεί το κατά πόσον ασκείται στις φυλακές κάποιος σωφρονισμός, ώστε να μπορεί η Πολιτεία να αναμένει την κοινωνική επανένταξη ενός κρατουμένου μετά την έξοδό του από αυτές, το κατά πόσον υπάρχει ένας στοιχειώδης, έστω, διαχωρισμός κρατουμένων, όπως άλλωστε επιτάσσει ο ισχύων Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων (άρθρο 8 ν. 1851/1989) και το κατά πόσο τηρούνται ορισμένοι βασικοί κανόνες απαραίτητοι για την ομαλή διαβίωση των κρατουμένων (συνθήκες καθαριότητας και υγιεινής, άθληση, ανάγνωση βιβλίων, επικοινωνία με τον κοινωνικό περίγυρο, διακρίσεις στη μεταχείριση των κρατουμένων, υγειονομική περίθαλψη κ.λπ.). Σε άμεση συνάρτηση με τα θέματα αυτά τελούν και δύο ακόμη θεμελιώδεις παράμετροι της έρευνάς μας, δηλαδή πρώτον ο βαθμός κατά τον οποίο μπορεί να επιτελεί αποτελεσματικά τα καθήκοντά του το φυλακτικό και επιστημονικό προσωπικό των φυλακών, ιδίως ενόψει της αριθμητικής του δύναμης και του επιπέδου μόρφωσής του, και δεύτερον, η έκταση των δυνατοτήτων που παρέχονται στους κρατουμένους για δημιουργική εργασία και επαγγελματική κατάρτιση, κυρίως σε συνδυασμό με την οργάνωση και λειτουργία αγροκτηνοτροφικών ή άλλων παραγωγικών μονάδων. Επίσης, αναλύονται στο σημείο αυτό ζητήματα που αφορούν γενικότερα το κτίσιμο και την αρχιτεκτονική των φυλακών, καθώς και την εξεύρεση ετοιμών χώρων που θα μπορούσαν αυτή τη στιγμή να χρησιμοποιηθούν ως φυλακές για ν' αντιμετωπισθεί το πρόβλημα του συνωστισμού των κρατουμένων.

12. Σ' ένα τέταρτο μέρος ερευνώνται τα θεσμικά προβλήματα που αναφέρονται στη θέσπιση ενός ορθολογικού νομοθετικού πλαισίου (ισχύων Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμέ-

νων, Σωφρονιστικό Νομοσχέδιο 1991 κ.λπ.) και στην ουσιαστική εφαρμογή αυτής της νομοθεσίας, με έλεγχο και εποπτεία της λειτουργίας της φυλακής από ανεξάρτητα όργανα κύρους, όπως οι δικαστές εκτέλεσης ποινών και οι εισαγγελείς. Η ανάγκη για μια αποτελεσματική εποπτεία της φυλακής συσχετίζεται εδώ με ορισμένα παθογενή συμπτώματά της, όπως η ύπαρξη κυκλωμάτων από «νονούς», η (σωματική ή σεξουαλική) κακομεταχείριση κρατουμένων από άλλους κρατούμενους ή ακόμη από φύλακες και η αντιμετώπιση (ή η μη αντιμετώπιση) τέτοιων καταστάσεων μέσα από τις σημερινές πειθαρχικές διαδικασίες της φυλακής. Γι' αυτό και εξετάζεται το ενδεχόμενο μήπως θα έπρεπε, παράλληλα με τον επίσημο δικαστικό έλεγχο να υπάρχει και έλεγχος από όργανα κοινωνικής αλληλεγγύης, που να απαρτίζονται από πρόσωπα κύρους (εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης, των δικηγορικών και ιατρικών συλλόγων κ.λπ.).

13. Σ' ένα πέμπτο μέρος, το ενδιαφέρον της Επιτροπής εστιάζεται στο σημαντικότερο πρόβλημα της μεταίδρουματικής μέριμνας και της γενικότερης κοινωνικής συμπαράστασης προς τους αποφυλακισμένους, για την οποία από πολλές πλευρές καταγγέλλεται ότι είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη.

Τέλος, στις ενότητες που ακολουθούν αναπτύσσονται θέματα τα οποία αφορούν σε επιμέρους κατηγορίες κρατουμένων με ειδικά προβλήματα:

14. Στο έκτο μέρος γίνεται επισκόπηση των ζητημάτων που δημιουργούνται στις φυλακές από τις εξαρτησιογόνες ουσίες και δη τόσο από την άποψη της διακίνησης των ουσιών αυτών μέσα στις φυλακές, όσο και από την άποψη της έλλειψης οργανωμένων προγραμμάτων απεξάρτησης των τοξικομανών κρατουμένων, οι οποίοι μαζί με τους απλούς χρήστες και τους άλλους εμπλεκόμενους με υποθέσεις ναρκωτικών υπολογίζεται ότι καλύπτουν περίπου το 34% του συνόλου των κρατουμένων (καταδίκων και υποδίκων) στις ελληνικές φυλακές! Ανάλογα προβλήματα, αν και σε μικρότερη κλίμακα, προκαλούνται από τους φορείς ή ασθενείς του AIDS.

15. Στο έβδομο μέρος του πορίσματος ερευνώνται τα ειδικότερα ζητήματα που αφορούν τις γυναίκες κρατούμενες από την άποψη του τόπου κράτησης, της εργασίας, του διαχωρισμού τους κατά κατηγορίες, της ψυχαγωγίας τους, του τρόπου διαμονής των μικρών τους παιδιών μέσα στη φυλακή, κ.λπ.

16. Στο όγδοο μέρος εξετάζεται μία άλλη σημαντική κατηγορία κρατουμένων που παρά τον μικρό, συγκριτικά, αριθμό της αξίζει ιδιαίτερα της προσοχής και ευαισθησίας όλων μας: Πρόκειται για τους ανήλικους κρατούμενους, η σωφρονιστική μεταχείριση των οποίων, όπως θα φανεί στη συνέχεια, χωλαίνει επικίνδυνα, σε βαθμό ώστε από τα νεαρά αυτά παιδιά να τροφοδοτείται συνεχώς η δεξαμενή των μελλοντικών εγκληματιών.

17. Τέλος, στο ένατο μέρος γίνεται αναφορά στα προβλήματα των αλλοδαπών κρατουμένων, ιδίως σε συσχετισμό με τον υψηλό αριθμό τους.

I. ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

18. Εδώ και πολλά χρόνια παρατηρείται και στη Χώρα μας το φαινόμενο μιάς άμετρης εγκληματοποίησης των πλέον ετερόκλητων μορφών συμπεριφοράς, έστω και αν αυτές εμφανίζονται ασήμαντη κοινωνικοθητική απαξία και μπορούν εξίσου αποτελεσματικά ν' αντιμετωπισθούν με άλλα ηπιότερα μέσα διοικητικού, αστικού ή άλλου χαρακτήρα (π.χ. αποκατάσταση της ζημίας του θύματος, κατάσχεση της περιουσίας του οφειλέτη, πρόσθετες κυρώσεις από τραπεζικούς, κ.λπ. οργανισμούς).

19. Είναι προφανές ότι η τακτική αυτή του νομοθέτη είναι κατακριτέα σε ένα σύγχρονο Κράτος Δικαίου για τρεις κυρίως λόγους: Πρώτον, διότι ο πολίτης αντιμετωπίζεται από την επίσημη πολιτεία με συνεχείς επαχθείς παρεμβάσεις στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Παρεμβάσεις που τελικά βλάπτουν και την ίδια την Πολιτεία, μιά και οδηγούν —πολλές φορές χωρίς σοβαρό λόγο— σε κάθετη αντιπα-

ράθεση των σχέσεών της με τον πολίτη. Δεύτερον, διότι το Ποινικό Δίκαιο ευτελίζεται ως το αυτονόητο, δήθεν, συμπληρωμα κάθε διοικητικού ή άλλου νόμου και παύει να εκπληρώνει την αληθινή του αποστολή ως *ultimum refugium*, δηλαδή ως της τελευταίας γραμμής άμυνας της έννομης τάξης απέναντι σε προβληματικές μορφές συμπεριφοράς. Συνακόλουθα, καταλήγει να φυλακίζονται άνθρωποι απλώς και μόνο γιατί δεν έχουν να πληρώσουν τα χρήματα της μετατρέψιμης ποινής τους (περίπου 15,6%, δηλαδή 1001 κρατούμενοι με ποινή φυλάκισης μέχρι δύο ετών επί συνόλου 6.407 κρατουμένων την 1.5.1994), ενώ παράλληλα εμπλέκονται στις ποινικές διαδικασίες και στιγματίζονται ως εγκληματίες νεαρά κυρίως άτομα, που εφόσον δεν εμπλακούν με τους μηχανισμούς της ποινικής δίωξης, έχουν κατά κανόνα μιά απολύτως ομαλή κοινωνική εξέλιξη (βλ. π.χ. σχετικές γερμανικές έρευνες για κλοπή χρήσης σε «μηχανάκια» κατ' άρθρο αντίστοιχο του 374Α Π.Κ.). Καί τρίτον, διότι δημιουργείται συμφόρηση στο ήδη βεβαρημένο έργο των ποινικών μας Δικαστηρίων, τα οποία δυστυχώς κατατρίβονται σήμερα σε μεγάλο βαθμό ακριβώς με τέτοιου είδους ασήμαντες υποθέσεις –π.χ. ακάλυπτες επιταγές ακόμη και 1.000 δραχμών!– και αδυνατούν να ασχοληθούν, όπως θα έπρεπε, με πραγματικά σοβαρές αξιόποινες πράξεις.

20. Ενόψει της κατάστασης αυτής, τα τελευταία χρόνια εντείνονται οι προσπάθειες, διεθνώς, για χαλάρωση ή και εξάλειψη της ποινικής καταστολής ως προς κατηγορίες αδικημάτων όπως τα πταίσματα, τα τροχαία αδικήματα, οι ενδοοικογενειακές έριδες, η έκδοση ακάλυπτων επιταγών κ.λπ., με παράλληλη πάντως τάση για αυστηρότερη αντιμετώπιση αδικημάτων που αφορούν στην προσβολή (διακινδύνευση/βλάβη) της ποιότητας ζωής (περιβάλλον), της λειτουργίας της οικονομίας (οικονομικά εγκλήματα) και της πολιτειακής σταθερότητας.”

21. Πολλοί εμπειρογνώμονες, που εξετάστηκαν από την Επιτροπή μας, εκφράστηκαν και αυτοί υπέρ της ανάγκης για απεγκληματοποίηση και για αντιμετώπιση με εξωποινικές

διαδικασίες μορφών συμπεριφοράς που δεν εμφανίζουν ιδιαίτερη κοινωνικοηθική απαξία, όπως οι παραβάσεις της νομοθεσίας περί αλλοδαπών (Ι. Κούρτοβικ, 20.4.1994, σελ. 17), η έκδοση ακάλυπτων επιταγών μέχρις ορισμένου ποσού, κατά το αντίστοιχο παράδειγμα της Γαλλίας από το 1975 (Ν. Κουράκης, 23.3.1994, σελ. 36), η προσωποκράτηση για χρέη προς ιδιώτες (Π. Κωστάκος, 14.2.1994, σελ. 24), κ.τ.ό., ενώ υπογραμμίστηκαν επίσης οι αδικίες που δημιουργούνται από τη λεγόμενη οιονεί αντικειμενική ευθύνη της μη καταβολής ασφαλιστικών εισφορών προς το ΙΚΑ (ότι ευθύνεται δηλαδή ο ιδιοκτήτης της οικοδομής και όχι ο εργολάβος: Π. Κωστάκος, 14.2.1994, σελ. 7).

22. Η Επιτροπή μας θεωρεί κατ' αρχήν θετικές αυτές τις εξελίξεις και πιστεύει ότι η απεγκληματοποίηση μορφών συμπεριφοράς με ήσσονα κοινωνικοηθική απαξία, που ενισχύθηκε πρόσφατα με τον ν. 2207/1994, άρθρο 1 τελευταίο εδάφιο, με το οποίο καταργήθηκαν μ.ά. τα «εγκλήματα» της δόλιας αποφυγής πληρωμής εισιτηρίου (άρθρο 391 Π.Κ.) και της αλητείας (άρθρο 408 Π.Κ.), ευρίσκεται προς την ορθή κατεύθυνση και θα πρέπει να συνεχισθεί με την προσεκτική καταγραφή, από Ομάδα Εργασίας του Υπουργείου Δικαιοσύνης, των περιπτώσεων προβληματικής συμπεριφοράς, για τις οποίες δεν δικαιολογείται (πλέον) ποινική αντιμετώπιση (πρβλ. Ι. Φαρσεδάκη, 6.4.1994, σελ. 23 και 31-32).

23. Περαιτέρω, φρονούμε ότι θα πρέπει να μελετηθούν το ταχύτερο τρόποι και διαδικασίες που θα βοηθήσουν στην αποσυμφόρηση της ποινικής ύλης από δευτερεύοντα αδικήματα και, ταυτόχρονα, στην αποσυμφόρηση των φυλακών μας από ακίνδυνους κρατούμενους. Θα πρέπει έτσι να μελετηθούν και να προωθηθούν διαδικασίες με τις οποίες:

— Να εφαρμοσθούν και στη Χώρα μας εναλλακτικές ποι- νές, πέρα από τη φυλάκιση και τη χρηματική ποινή. Ως τέτοιο παράδειγμα από πολλούς εμπειρογνώμονες αναφέρθηκε ο θεσμός της κοινωφελούς εργασίας, μέσω της οποίας ο δράστης παραμένει εκτός φυλακής, ευαισθητοποιείται κοινωνικά

και προσφέρει τις υπηρεσίες του στο κοινωνικό σύνολο (π.χ. ως δασοφυροσβέστης, αναδασωτής ή ως νοσοκόμος σε άπορα άτομα: Ι. Φαρσεδάκης 6.4.1994, σελ. 27, Ν. Κουράκης, 23.3.1994, σελ. 17, 31-32). Όπως τονίσθηκε, ο θεσμός αυτός, μολοντί έχει εισαχθεί και στη χώρα μας προ πολλού (άρθρο 82 παρ. 6) και θα μπορούσε να λειτουργήσει σχεδόν ανέξοδα με την εποπτεία Εισαγγελέα (άρθρο 1 παρ. 8 ν. 2145/1993) και με τον συντονισμό της κοινωφελούς εργασίας από ασκούμενους δικηγόρους, κοινωνικούς λειτουργούς κ.λπ. (άρθρο 18 ν. 1941/1991), όμως στην πράξη προσέκρουσε σε γραφειοκρατικά εμπόδια (το 1993 δεν εγκρίθηκαν από το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας ούτε καν τα 10 εκατ. δρχ. που χρειάζονται για την έναρξη λειτουργίας του θεσμού -βλ. Υπόμνημα Ν. Κουράκη προς την Επιτροπή μας, σελ. 3).

Άλλες εναλλακτικές κυρώσεις που θα μπορούσαν να ισχύουν και στη χώρα μας είναι η αποστέρηση διαβατηρίου, ο κατ' οίκον περιορισμός π.χ. για ορισμένα οικονομικά αδικήματα κ.λπ. (Ι. Πανούσης, 20.4.1994, σελ. 8, 9 και Ν. Κουράκης, 23.3.1994 σελ. 38, 39).

— Να ληφθούν περαιτέρω μέτρα για τη σταδιακή ενσωμάτωση του κρατουμένου στο κοινωνικό σύνολο με θεσμούς όπως η ημιελεύθερη διαβίωση, οι άδειες εργασίας και επιμόρφωσης κ.λπ., σύμφωνα με όσα προβλέπει μεν ο ισχύων Κώδικας Μεταχείρισης Κρατουμένων, αλλά χωρίς οι σχετικές διατάξεις να εφαρμόζονται ακόμα. Είναι προφανές ότι η λήψη τέτοιων μέτρων αποκαθιστά ή ενισχύει τους δεσμούς του κρατουμένου με την κοινωνία και συντελεί έτσι στην ομαλότερη κοινωνικοποίησή του με την προσωρινή ή οριστική αποφυλάκισή του, η οποία θα έχει έτσι απλώς τον χαρακτήρα μιάς ευτυχούς κατάληξης σε μια διαδικασία που θα έχει αρχίσει από καιρό. Μέσα στο πλαίσιο των μέτρων αυτών σημαντικότατο είναι, κατά τη γνώμη μας, εκείνο που στηρίζεται στην επίβλεψη των επιμελητών κοινωνικής αρωγής, κατα το αντίστοιχο του αγγλοσαξωνικού θεσμού των probation officers. Σύμφωνα με το άρθρο 29 του ν. 1941/1991 ο θεσμός αυτός,

που αφορά στην οργάνωση της κοινωφελούς εργασίας (άρθρο 82 παρ. 8 Π.Κ.), την υπ' όρον αναστολή υπό επιτήρηση (άρθρο 100Α Π.Κ.) και την υπ' όρον απόλυση (άρθρο 106 παρ. 3 Π.Κ.), θα αρχίσει να ισχύει μόλις εκδοθούν οι σχετικές υπουργικές αποφάσεις, πράγμα που δεν έχει γίνει ακόμη. Επισημαίνεται επομένως η ανάγκη για άμεση ενεργοποίηση του θεσμού των επιμελητών κοινωνικής αρωγής.

— Να οργανωθούν ειδικές υπηρεσίες για την πρόληψη του εγκλήματος, προπάντων σε σχέση με την παραβατικότητα των ανηλίκων. Πρόκειται για έναν τομέα κυρίως κρατικής αλλά και κοινωνικής δραστηριότητας που έχει παραμεληθεί εξαιρετικά στη χώρα μας, παρά τις αντίθετες συστάσεις της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης (R (87) 19). Στο πλαίσιο αυτό ενδείκνυται να διαρθρωθεί σε νέες βάσεις το Συμβούλιο Πρόληψης της Εγκληματικότητας (ν. 1738/1987), το οποίο έχει να συνεδριάσει από πενταετίας λόγω της δυσλειτουργικής του συγκρότησης, και να δημιουργηθεί ένα δίκτυο κέντρων πρόληψης σε όλη τη χώρα, με κεντρική αποστολή την ενημέρωση του κοινού και την παροχή βοήθειας σε άτομα «υψηλού κινδύνου». Η συμμετοχή του κοινού κρίνεται εδώ πρωταρχική τόσο για τη στελέχωση αυτών των κέντρων όσο και για την προώθηση ιδεών και υποδείξεων προς πρόληψη του εγκλήματος σε νομοθετικό επίπεδο (κοινωνική πρόληψη και συγκυριακή πρόληψη —πρβλ. και Ι. Φαρσεδάκη, 6.4.1994, σελ. 36-37). Επίσης, θα πρέπει να διερευνηθούν και τα γενικότερα κοινωνικά αίτια, εξ αιτίας των οποίων ολοένα και περισσότεροι νέοι άνθρωποι σήμερα εξωθούνται στο έγκλημα (ανεργία, φθορά αξιών, προβολή από τα Μ.Μ.Ε. προτύπων βίας και άκρατου ατομισμού —καταναλωτισμού, ελλιπής κρατική στήριξη του θεσμού της οικογένειας, προβληματικός προσανατολισμός των στόχων της Παιδείας, που δεν χτίζει ολοκληρωμένες και σταθερές προσωπικότητες, κ.λπ.) και να ληφθούν ουσιαστικά μέτρα για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων.

— Να ενθαρρυνθούν και να διευρυνθούν οι δυνατότητες

που υπάρχουν με βάση το άρθρο 25 παρ. 4 περ. α' του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων (ν. 1756/1988) για διαμεσολάβηση του Εισαγγελέα (και κατ' επέκταση των αρμόδιων αστυνομικών οργάνων) στην επίλυση διενέξεων μεταξύ των πολιτών. Κατά διαθέσιμα στοιχεία, πολλές περιπτώσεις κατ' έγκληση αδικημάτων όπως οι υφαιρέσεις (μεταξύ συγγενών: άρθρο 378 Π.Κ.), οι απειλές (άρθρο 333 Π.Κ.), οι κλοπές χρήσης (άρθρο 374Α Π.Κ.), επιλύονται με αυτόν τον τρόπο, ενώ ανάλογους μηχανισμούς χρησιμοποιούν και τα ποινικά δικαστήρια με αναβολή υποθέσεων μέχρις ότου «τα βρουν» μεταξύ τους οι διάδικοι (π.χ. σε περίπτωση κατάληψης κτιρίου από νεαρά άτομα: άρθρο 334 Π.Κ.). Ας σημειωθεί ότι στη δημιουργία τέτοιων οργάνων διαμεσολάβησης με συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο για μικρής σημασίας αδικήματα (που αποτελούν ωστόσο τον κύριο κορμό των συνήθων ποινικών υποθέσεων) θα μπορούσαν να βοηθήσουν η Τοπική Αυτοδιοίκηση, οι Δικηγορικοί Σύλλογοι κ.λπ. σε σύμπραξη με άτομα κύρους (π.χ. συνταξιούχοι δικαστές), κατά το πρότυπο των Community Boards στο San Francisco και των conseils communaux στη Γαλλία.

— Να αντικατασταθούν τα πταίσματα, που αυτή τη στιγμή θεωρούνται από τον νόμο ως «εγκλήματα» (άρθρο 14 και 18 Π.Κ.), με άλλες κατηγορίες μέτρων αντιμετώπισης, περισσότερο ευέλικτων και αποτελεσματικών και λιγότερο στιγμιστικών για τον δράστη, κατά το πρότυπο, ιδίως, των «παραβάσεων τάξεως» στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας.

— Να ανατεθεί η αντιμετώπιση ορισμένων μορφών προβληματικής συμπεριφοράς (π.χ. ορισμένα αδικήματα Τύπου) στα αρμόδια επαγγελματικά όργανα (στο παράδειγμα: Ε-ΣΗΕΑ και ΕΙΗΕΑ).

— Να περιορισθεί η αυτεπάγγελτη ποινική δίωξη και να υιοθετηθούν, έπειτα από επεξεργασία Ομάδας Εργασίας του Υπουργείου Δικαιοσύνης, «κατ' έγκληση» διαδικασίες εκεί όπου μια υπόθεση έχει προπάντων ιδιωτικό χαρακτήρα (π.χ.

τούτο θα μπορούσε να γίνει για την παράνομη βία: άρθρο 330 ΠΚ και την παραβίαση της υποχρέωσης για διατροφή: άρθρο 358 ΠΚ).

— Να υλοποιηθούν, επιτέλους, οι δυνατότητες που προβλέπονται από τον νόμο (άρθρο 3 παρ. 5 ν.δ. 356/1974 «περί Κώδικος Εισπράξεως Δημοσίων Εσόδων») για την καταβολή των επιβαλλομένων χρηματικών ποινών, προστίμων, δικαστικών εξόδων και τελών σε μηνιαίες δόσεις.

II. ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΥ ΑΦΟΡΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΠΟΝΟΜΗ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

24. Τα βασικότερα ζητήματα τα οποία προέκυψαν από τις εργασίες της Επιτροπής σχετικά με τη *δικαστική επιμέτρηση* των ποινών αφορούν τα κριτήρια επιβολής μιας ποινής, τη μείωση των μεγάλων ποινών και τις χρονοβόρες διαδικασίες εκδίκασης των ποινικών υποθέσεων.

Ειδικότερα, για το πρώτο θέμα, διατυπώθηκε ο ισχυρισμός ότι παρατηρείται μεγάλη διαβάθμιση ποινών για το ίδιο αδίκημα. Το πρόβλημα αυτό έχει ήδη εντοπισθεί και στον διεθνή χώρο και είναι γνωστό ότι υπάρχει πράγματι *διαφοροποίηση στην επιβολή των ποινών* από το ένα δικαστήριο στο άλλο και από τη μια χρονιά στην άλλη, π.χ. κατά την εκδίκαση υποθέσεων για μικροεμπορία και μικροκατοχή ναρκωτικών. Το επιστημονικό ενδιαφέρον εστιάζεται στην εξεύρεση των εξωνομικών εκείνων κριτηρίων, τα οποία παρεμβάλλονται στη διαμόρφωση της δικαστικής κρίσης. Ως λύση προτείνεται η ορθή εκπαίδευση των Δικαστών μέσω της Εθνικής Σχολής Δικαστών, ώστε να αποκτήσουν την απαραίτητη επιστημονική γνώση για την προσήκουσα επιμέτρηση της ποινής, καθώς και για τον χειρισμό υποθέσεων που προϋποθέτουν εξειδικευμένες γνώσεις σε συγκεκριμένα αντικείμενα. Επίσης προτείνεται η άσκηση της υπηρεσίας τους για ορισμένο χρονικό διάστημα μέσα στη φυλακή, είτε μέσω του θεσμού του Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών, είτε στο πλαίσιο της πρακτικής τους ά-

σκησης κατα τη διάρκεια της φοίτησής τους στην Εθνική Σχολή Δικαστών.

Η ιδιαίτερα αυστηρή στάση ορισμένων δικαστών εξηγείται μέσα από την κρατούσα αντίληψη που θέλει τους δικαστές, αρκετά συχνά, υπόλογους όταν οι ποινές που επιβάλλουν θεωρούνται μικρές. Αναφέρεται, έτσι το χαρακτηριστικό παράδειγμα δικαστή (Π. Κωστάκος, 14.2.94, σελίδα 21 και 22), ο οποίος αναγκάστηκε να προσφύγει στην Ολομέλεια προκειμένου να προαχθεί, επειδή δεν είχε επιβάλει αυστηρότερη ποινή.

Ο φόβος των δικαστών για στασιμότητα ή δυσμενή μετάθεση εξηγεί κατά ένα μέρος και την υποκειμενική στάση τους απέναντι στις υπ' όρον απολύσεις και τις αναστολές των ποινών. Η στάση αυτή εξηγείται, επίσης, από την έλλειψη κατάλληλης παιδείας του δικαστή.

Το προβαλλόμενο από τους κρατούμενους αίτημα για *συνομότερη εκδίκαση των υποθέσεών τους*, είναι πράγματι πολύ σημαντικό, εφόσον υπάρχουν άτομα τα οποία παραμένουν έγκλειστα επί μεγάλο χρονικό διάστημα είτε ως υπόδικοι είτε αναμένοντας την εκδίκαση της έφεσής τους, ενώ είναι πιθανό να αποδειχθεί η αθωότητά τους. Αναφέρθηκε συγκεκριμένα (Ελ. Βορτσέλας, 14.2.94, σελ. 40) ότι μία υπόθεση ναρκωτικών θα εκδικασθεί 14 έως 15 μήνες μετά τον χρόνο τέλεσης, ενώ στο Εφετείο εκδικάζονται σήμερα κακουργήματα του 1975 και πλημμελήματα του 1986 με χρόνο παραγραφής τα 8 χρόνια. Επίσης σημαντικό είναι να μπορεί ο ερήμην καταδικασθείς να επανακρίνεται, εάν δεν παρέστη κατα τη δίκη του λόγω αγνώστου διαμονής και π.χ. η έφεσή του απορρίφθηκε ως ανυποστήρικτη.

25. Συναφές είναι και το πάντοτε καιρίο πρόβλημα του μεγάλου αριθμού των *υποδίκων*, οι οποίοι αποτελούν το 1/3 περίπου του συνολικού αριθμού των κρατουμένων και είναι, κατά μεγάλο μέρος, «υπεύθυνοι» για τον υπερπληθυσμό των φυλακών. Τα ζητήματα που ανακύπτουν, όμως, από την προ-

σωρινή κράτηση είναι πολύ περισσότερα, κυρίως εν όψει του «τεκμηρίου της αθωότητας» που πρέπει εδώ να ισχύει.

Η κατά κόρον προσφυγή των δικαστών στην επιβολή αυτού του μέτρου δείχνει ότι οι τελευταίοι δεν έχουν συνειδητοποιήσει ότι η προσωρινή κράτηση δεν αποτελεί κανόνα αλλά εξαίρεση (Π. Κωστάκος, 14.2.94, σελ. 7). Προς την κατεύθυνση αυτή φαίνεται ότι συνέβαλε αφενός ο θόρυβος που δημιουργήθηκε μετά τη δημοσιοποίηση του πορίσματος Φλούδα σχετικά με τα «κυκλώματα» δικαστικών και αφετέρου τα ΜΜΕ, τα οποία, μέσα από την ευρύτατα ακολουθούμενη τακτική της δημοσιοποίησης πολλών περιπτώσεων συλλήψεως υπόπτων, δημιουργούν ψυχολογική πίεση στους δικαστικούς για αυστηρότερη αντιμετώπιση των ατόμων αυτών, συντελώντας, έτσι, στην παραβίαση του τεκμηρίου αθωότητας που ισχύει για κάθε κατηγορούμενο.

Το ερώτημα που τίθεται αφορά στον τρόπο με τον οποίο μπορεί να ξεπερασθεί το συγκεκριμένο πρόβλημα και να αμυνθεί η Πολιτεία απέναντι σ' αυτή την τακτική ή ακόμα και στη δικαστική αυθαιρεσία. Για να επιτευχθεί κάτι παρόμοιο, είναι απαραίτητο να υπάρξει η βούληση και συνεργασία μεταξύ του Υπουργείου Δικαιοσύνης και των επικεφαλής των Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας, των Επιθεωρητών κ.λπ., για την έκδοση σχετικών οδηγιών και εγκυκλίων, ώστε η ευθύνη εφαρμογής του μέτρου της προσωρινής κράτησης να μη βαρύνει ολοκληρωτικά τον κάθε δικαστή.

Επισημαίνεται, στο σημείο αυτό, ότι το ήδη υπάρχον νοθετικό οπλοστάσιο είναι σε θέση να αποτρέψει τις εν λόγω αυθαιρεσίες. Το άρθρο 282 του ΚΠΔ όπως τροποποιήθηκε από το άρθρο 2 του ν. 2207/94 αναφέρει πλέον με αρκετά συγκεκριμένο τρόπο τις προϋποθέσεις εκείνες που απαιτούνται για την απαγγελία προσωρινής κράτησης, ενώ μετά το 1981 προβλέπεται εναλλακτικά η επιβολή σειράς περιοριστικών όρων (άρθρο 282 παρ. 2 ΚΠΔ), για να αποφευχθεί η πεπατημένη της προσωρινής κράτησης. Ως μία περαιτέρω λύση θα μπορούσε να διατυπωθεί η αυστηρότερη εφαρμογή (α-

κόμη και με πειθαρχική ευθύνη) της υποχρέωσης των δικαστών να αιτιολογούν τις περί επιβολής προσωρινής κράτησης αποφάσεις τους (άρθρο 283 παρ. 1 και 287 παρ. 2 ΚΠΔ), δεδομένου ότι στην πράξη το 90% των σχετικών απορριπτικών αποφάσεων είναι αναιτιολόγητες (Ελ. Βορτσέλας, 14.2.94, σελ. 31). Επίσης, ο κύκλος των αδικημάτων, για τα οποία επιτρέπεται προσωρινή κράτηση, θα μπορούσε να περιορισθεί σημαντικά, με βάση τη βαρύτητά τους, έτσι ώστε για ορισμένα αδικήματα είτε να μην υπάρχει προσωρινή κράτηση είτε να διαρκεί λιγότερο του συνήθους. Όμως το σημαντικότερο είναι να πεισθούν οι ίδιοι οι δικαστές για τη χρήση των προβλεπόμενων περιοριστικών όρων ή και του θεσμού του κατ' οίκον περιορισμού (πρβλ. άρθρο 281 ΚΠΔ) ιδίως για μέσης βαρύτητας αδικήματα και για άτομα με ιδιαίτερες ανάγκες και προβλήματα (π.χ. ανήλικοι, μητέρες, υπερήλικες) ή για άτομα των οποίων ζητείται απλώς η παράταση της προσωρινής κράτησης.

Προτείνεται, επίσης, από την Επιτροπή:

Η αναδιατύπωση του άρθρου 535 ΚΠΔ «περί αδικώς προφυλακισθέντων και καταδικασθέντων», το οποίο είναι ζήτημα αν εφαρμόστηκε 2-3 φορές στη 40χρονη ιστορία του ΚΠΔ, ώστε οι δικαστές να είναι προσεκτικότεροι στην απαγγελία προσωρινών κρατήσεων (Ν. Κουράκης, 23.3.94, σελ. 45 και 44), και η ταχεία εκδίκαση όλων των υποθέσεων και η δημιουργία, ειδικότερα, τμημάτων ταχείας διαδικασίας (με πρόσληψη πρόσθετου αριθμού δικαστικών λειτουργών και υπαλλήλων) για τις υποθέσεις εκείνες, για τις οποίες έχει απαγγελθεί προσωρινή κράτηση ή εκκρεμεί έφεση του καταδικασθέντος κρατουμένου (Ι. Φαρσεδάκης, 6.4.94, σελ. 34 και 25), ώστε να μη παραβιάζονται βασικές αρχές του Δικαίου, ιδίως μέσα από την παγιωμένη δικαστική πρακτική επιβολής ποινής φυλάκισης ισόχρονης με την προσωρινή κράτηση, ακόμα και σε περιπτώσεις στις οποίες η απόφαση θα έπρεπε να είναι αθωωτική.

26. Ως πολλαπλώς ωφέλιμη κρίνεται η υφ' όρον απόλυση,

επειδή συμβάλλει σημαντικά αφενός στη μείωση του πληθυσμού των φυλακών και αφετέρου στη βελτίωση του απολυθέντος κρατούμενου, ο οποίος εξ αιτίας του φόβου του ότι μπορεί να εκτίσει και το υπόλοιπο της ποινή του, πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικός κατά το διάστημα της λεγόμενης δοκιμασίας.

Ωστόσο, πρέπει να ληφθεί υπόψη, ότι αρκετοί δικαστές, σκεπτόμενοι ότι ο κρατούμενος θα βγει νωρίτερα από τη φυλακή, ενδέχεται να επιβάλουν αυστηρότερες ποινές, ώστε να βρεθεί ένα ισοζύγιο.

Για την καλύτερη εφαρμογή, πάντως, του θεσμού αυτού είναι απαραίτητο να καταρτίζεται ένας πλήρης φάκελος παρακολουθήσεως της πορείας του κρατούμενου (π.χ. με πόρισμα από κοινωνικό λειτουργό), ο οποίος να διαβιβάζεται στην αρμόδια επιτροπή, ώστε αυτή να είναι σε θέση να κρίνει περί της απαγγελίας ή όχι του μέτρου.

III. Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΦΥΛΑΚΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

27. Είναι γνωστό ότι το σωφρονιστικό μας σύστημα παρουσιάζει πολλά λειτουργικά προβλήματα. Ο υπερπληθυσμός των φυλακών και η έλλειψη υποδομής είναι σε σημαντικό βαθμό υπεύθυνα για ένα μέρος αυτών των δυσλειτουργιών. Η παρουσίαση ορισμένων *στατιστικών στοιχείων* διαγράφει εμφανέστερα την κατάσταση των σύγχρονων ελληνικών φυλακών.

Στην Ελλάδα, υπάρχουν σήμερα 25 φυλακές εκ των οποίων οι 21 είναι κλειστού τύπου και οι 4 αγροτικές. Ο συνολικός αριθμός των κρατούμενων, όπως αναφέρθηκε ήδη (ανωτ., παρ. 2), ανέρχεται στις 7.000 περίπου, (κατ' ακρίβεια, την 1.5.1994: 6.407), ενώ η προβλεπόμενη χωρητικότητα αφορά περίπου 3.900 κρατούμενους. Ιδιαίτερα προβληματική από πλευράς διαβίωσης των κρατούμενων και υπερπληθυσμού είναι η δικαστική φυλακή Κορυδαλλού. Παραμένει εντούτοις η πρώτη στις προτιμήσεις των κρατούμενων λόγω των δυνατοτήτων που παρέχει για επικοινωνία με συγγενείς, δικηγόρους,

κ.λπ. (Α. Αθανασόπουλος-Γεν. Δ/τής Σωφρονιστικής Δ/σης Υπ. Δικαιοσύνης). Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, ο αριθμός των εγκλείστων στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού ανέρχεται σε 1330 περίπου άτομα, ενώ η φυλακή είναι κατασκευασμένη για 480 άτομα. Έτσι το κάθε κελλί «φιλοξενεί» 2, 3 ή και 4 άτομα αντί για ένα (Ν. Πολλιάς, πρ. Δ/τής Φυλακών Κορυδαλλού, 1.4.94, σελ. 1 και 2).

Παρόμοια περιγράφεται η κατάσταση και στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Ανηλίκων Κορυδαλλού, του οποίου η χωρητικότητα είναι για 100 άτομα και οι κρατούμενοι ανέρχονται περίπου σε 150 (Γ. Λογαρά, Δ/τής ΣΚΑ, 19.4.94, σελ. 19).

28. Το κείμενο ερώτημα το οποίο τίθεται στο σημείο αυτό είναι κατά πόσον υπάρχουν δυνατότητες για άσκηση *σωφρονιστικής πολιτικής* μέσα στις φυλακές. Οι απόψεις που εκφράστηκαν συγκλίνουν στην πεποίθηση ότι το σωφρονιστικό σύστημα υπάρχει, μεν, αλλά δεν λειτουργεί και ότι στις φυλακές γίνεται μόνο φύλαξη κρατουμένων και όχι σωφρονισμός και βελτίωσή τους. Ως βασικοί λόγοι αναφέρονται η έλλειψη κατάλληλης κτιριακής υποδομής, η έλλειψη προσωπικού αλλά κυρίως η ελλιπής κατάρτιση και εκπαίδευση των σωφρονιστικών υπαλλήλων καθώς και το γενικότερο ζήτημα του μεγάλου οικονομικού κόστους εφαρμογής των σωφρονιστικών προγραμμάτων, το οποίο δεν μπορεί να καλυφθεί από τον εκάστοτε κρατικό προϋπολογισμό.

29. Σε συνάρτηση με το παραπάνω θεμελιακό ζήτημα της άσκησης ή όχι σωφρονιστικής πολιτικής στις φυλακές, γίνεται αναφορά σε μια σειρά από επί μέρους θέματα που είναι ενδεικτικά των εν λόγω δυσλειτουργιών.

Ένα βασικό εμπόδιο για την άσκηση οποιασδήποτε σωφρονιστικής πολιτικής μέσα στη φυλακή αποτελεί η αδυναμία *διαχωρισμού των κρατουμένων*. Από τις εργασίες της Επιτροπής προέκυψε ότι η εγκατάσταση κρατουμένων στους θαλάμους και στα κελλιά γίνεται αδιακρίτως της ηλικίας τους, του είδους των αδικημάτων για τα οποία έχουν καταδικασθεί ή κατηγορούνται και του ιδιαίτερου καθεστώτος (status, π.χ.

υποδικία) με το οποίο βρίσκονται μέσα στη φυλακή. Παρατηρείται, έτσι να συμβιούν ανήλικοι με ενήλικες, προσωρινώς κρατούμενοι με ποινικούς καταδίκους, και βαρυποινίτες με άτομα τα οποία παραμένουν στη φυλακή απλώς επειδή δεν έχουν τη δυνατότητα να εξαγοράσουν την ποινή τους.

Διατυπώθηκε, επίσης, η άποψη ότι στον Κορυδαλλό υπάρχουν ομοφυλόφιλοι και εξαρτημένοι από ουσίες κρατούμενοι, οι οποίοι απέκτησαν τις παραπάνω ιδιότητες μέσα στη φυλακή (Α. Αραβαντινός, 7.2.94, σελ. 21).

Εκφράστηκαν, ακόμη, φόβοι περί μεταδόσεως ασθενειών, εφόσον στα ίδια κελιά κρατούνται τοξικομενείς, φορείς διαφόρων ασθενειών και ασθενείς, δοθέντος ότι στα νοσοκομεία είναι δύσκολο να εξασφαλισθεί ειδικός χώρος για ασθενείς κρατούμενους. Διαπιστώθηκε εξάλλου ότι οι κρατούμενοι δεν υποβάλλονται σε καμμία ιατρική εξέταση για μεταδοτικές ασθένειες ή AIDS, ενώ το ενδιαφέρον της Πολιτείας για τις περιπτώσεις των εξαρτημένων από ναρκωτικές ουσίες ατόμων κρίνεται ως ανεπαρκές (πρβλ. Πρακτικά από επιτόπια επίσκεψη της Επιτροπής στις Γυν. Φυλακές, 19.4.94, σελ. 11).

Η Επιτροπή προτείνει στο σημείο αυτό να ληφθεί άμεση μέριμνα για τον διαχωρισμό των τοξικομανών κρατουμένων από τους ψυχασθενείς.

30. Ένα θεμελιακό ζήτημα που εξετάστηκε είναι, επίσης, εκείνο που αφορά τα *δικαιώματα των κρατουμένων*. Ως προς τα κοινωνικά τους δικαιώματα, η εργασία και όταν ακόμα υπάρχει, δεν συνοδεύεται πάντοτε από αμοιβή, ασφάλιση κ.λπ. Η οικογένεια, εξάλλου, του κρατουμένου συμπαρασύρεται από τον δικό του στιγματισμό και βιώνει τη δική του περιθωριοποίηση. Γενικότερα, τα συνταγματικά δικαιώματα των κρατουμένων περιορίζονται σημαντικά, ενώ ο εγκλεισμός τους θα πρέπει να κατατείνει μόνο στη στέρηση της φυσικής τους ελευθερίας.

Βασικό είναι το θέμα της επικοινωνίας των κρατουμένων με το οικογενειακό και φιλικό τους περιβάλλον. Ο ισχύων κώδικας το θεωρεί ως ζωτική ανάγκη. Παρόλα αυτά, οι συν-

θήκες επικοινωνίας δεν είναι καλές. Χρήσιμο θα ήταν να υιοθετηθεί η ευρύτερη εφαρμογή εναλλακτικών τρόπων έκτισης των ποινών (π.χ. ημιελευθερία), καθώς και η τοποθέτηση των κρατουμένων σε φυλακές κοντά στις οικογένειές τους, ώστε να μην αποκόπτονται οι κρατούμενοι από το επαγγελματικό και οικογενειακό τους περιβάλλον (Ι. Φαρσεδάκης, 6.4.94, σελ. 29 και 30).

Έγινε, επίσης, αναφορά στην ύπαρξη διαφορετικής μεταχείρισης και παροχής προνομίων υπέρ ορισμένων κρατουμένων, που απορρέουν από ένα πλέγμα τοπικιστικών, συγγενικών ή άλλων σχέσεων (Α. Αραβαντινός, 7.2.94, σελ. 31), καθώς και στην ύπαρξη «νονών», που επιβάλλονται στους υπόλοιπους κρατούμενους (Ευθ. Χατζή, 23.3.94, σελ. 7).

Στο πολύ κρίσιμο θέμα των πειθαρχικών ποινών, η Επιτροπή κατέγραψε την άποψη (Κούρτοβικ, 20.4.94, σελ. 20 και 21) περί αντικατάστασής τους από ένα εντελώς διαφορετικό σύστημα κυρώσεων, με βάση το σκεπτικό ότι οι πειθαρχικές ποινές δημιουργούν πολλά προβλήματα και οξύνουν τη βιαιότητα μέσα στις φυλακές. Οι κυρώσεις που προτείνονται θα μπορούσαν να είναι διοικητικές, όπως για παράδειγμα η επιβολή προστίμου ή και η απαγόρευση της άσκησης ορισμένων δικαιωμάτων, όχι όμως ο περιορισμός στο κελλί, η κατάργηση του επισκεπτηρίου ή ο έλεγχος της αλληλογραφίας.

31. Έντονα τίθεται το θέμα της παραβίασης των *ανθρωπίνων δικαιωμάτων* και όταν εξετάζονται εκ του σύνεγγυς οι *συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων*. Αυτό που παρατηρείται μέσα στις φυλακές κάθε άλλο παρά αποτελεί σφραγισμό. Τα κυριότερα προβλήματα εντοπίστηκαν στη συγκέντρωση πολλών κρατουμένων σε ένα κελλί, στην έλλειψη άθλησης και άσκησης, στην έλλειψη καθημερινής υγιεινής (λουτρά), στην κράτησή τους σε καταστάματα που βρίσκονται μακριά από τον τόπο κατοικίας της οικογένειάς τους (ειδικά για τους ανηλίκους), στην έλλειψη βιβλίων και γενικά δραστηριοτήτων που θα τους απέτρεπαν από το να αισθάνονται ως απόβλητοι δίχως κίνητρα για ζωή.

32. Εκτός από τα προβλήματα της υγιεινής που απορρέουν από τις κακές συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων, οξύ παρουσιάζεται και το πρόβλημα της *ιατρικής τους περίθαλψης*. Το Νοσοκομείο των φυλακών Κορυδαλλού λειτουργεί περισσότερο σαν Σταθμός Πρώτων Βοηθειών, λόγω έλλειψης γιατρών και προσωπικού. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία (Γ. Μαρινάρος, πρ. Δ/ντής Νοσοκομείου Φυλακών Κορυδαλλού) το Νοσοκομείο λειτουργεί με 3 μόνιμους γιατρούς -2 παθολόγους και 1 οδοντίατρο- και οι υπόλοιποι είναι γιατροί ειδικοτήτων κατ' επίσκεψη, οι οποίοι εξετάζουν τους κρατούμενους δύο φορές την εβδομάδα. Το νοσοκομείο δεν μπορεί, άρα, να λειτουργήσει σύμφωνα με την αναγκαία ιατρική υποδομή, γι' αυτό τα περιστατικά αντιμετωπίζονται σε δημόσια νοσοκομεία.

Για τη βελτίωση της κατάστασης αυτής προτείνεται η πρόσληψη επιπλέον ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού καθώς και η επέκταση των κτιριακών εγκαταστάσεων του νοσοκομείου, γενικότερα δε, η δημιουργία στοιχειωδών ιατρικών μονάδων και αναρρωτηρίων μέσα στις κυριότερες φυλακές, με τις βασικές ειδικότητες (παθολόγος, ψυχίατρος, οδοντίατρος) επί μονίμου βάσεως και με τον αναγκαίο εξοπλισμό (κάτι σαν εξωτερικά ιατρεία), ή, εάν αυτό είναι ανέφικτο, η εξασφάλιση της δυνατότητας άμεσης εισαγωγής κρατουμένων σε κάθε βασικό νοσοκομείο (πρβλ. παρ. 26 επ. των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων 1987, εις: Αλεξιάδη/Κουράκη/Πανούση, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής, 1993, σελ. 238).

Το πρόβλημα είναι περισσότερο οξύμενο για τα ψυχιατρικά περιστατικά και ιδιαίτερα για τις γυναίκες κρατούμενες, εφόσον ο μοναδικός θάλαμος που διατίθεται στο Ψυχιατρείο Κρατουμένων περιορίζεται μόνο για άνδρες.

33. Ως τραγική περιγράφεται, τέλος, η κατάσταση στα *κρατητήρια* και στα Τμήματα Μεταγωγών. Βασικό αίτημα είναι η δημιουργία περισσότερο άνετων χώρων στα τμήματα αυτά και ο έλεγχος της διασφάλισης των θεμελιωδών δικαιω-

μάτων των συλλαμβανομένων, ο οποίος πρέπει να ασκείται με ουσιαστικό τρόπο από την αρμόδια κατά νόμο δικαστική αρχή.

34. Ένα άλλο σημείο για το οποίο πρέπει να ληφθεί ειδική μέριμνα είναι εκείνο που αφορά το *προσωπικό των φυλακών*. Το προσωπικό αυτό υστερεί τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Συγκεκριμένα από τις 2250 οργανικές θέσεις έχουν καλυφθεί μόνο οι 1750, ενώ δεν υπάρχουν ειδικότητες όπως ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι και εγκληματολόγοι. Οι κοινωνικοί λειτουργοί είναι ελάχιστοι (π.χ. 7 κοινωνικοί λειτουργοί για 1300 κρατούμενους στον Κορυδαλλό), ενώ η τάση θα έπρεπε να είναι να προσλαμβάνονται όλο και περισσότεροι κοινωνικοί λειτουργοί, ώστε οι κρατούμενοι να μην αντιμετωπίζονται ως άτομα που χρειάζονται απλώς εγκλεισμό και φύλαξη. Όμως και οι υπάρχοντες υπάλληλοι δεν μπορούν να χαρακτηρισθούν ως «σωφρονιστικοί», εφόσον δεν έχουν τη σχετική παιδεία και κατάρτιση. Τα τυπικά προσόντα που απαιτούνται προκειμένου να προσληφθούν (απόφοιτοι Λυκείου οι οποίοι αφού προσληφθούν περνούν ένα τετράμηνο σεμινάριο) δεν τους εξασφαλίζουν τις ουσιαστικές προϋποθέσεις για την άσκηση των καθηκόντων τους ως σωφρονιστικών υπαλλήλων.

Προτείνεται, για τους λόγους αυτούς, να παρέχεται στο προσωπικό των σωφρονιστικών καταστημάτων εξειδικευμένη μόρφωση και κατάρτιση μέσα από δημόσιες σχολές, ίσως επιπέδου Τ.Ε.Ι., και ειδικότερα, ως προς τα διευθυντικά στελέχη, να επιμορφώνονται διαρκώς σε εγκληματολογικά θέματα από τους πανεπιστημιακούς τομείς και τα εργαστήρια εγκληματολογίας που ήδη λειτουργούν σ' ολόκληρη τη χώρα. Επίσης, θα πρέπει να αποδοθεί ιδιαίτερη σημασία στη διαδικασία προσλήψεως του σωφρονιστικού προσωπικού, ίσως μέσω πανελληνίων εξετάσεων κατά το υπόδειγμα της Αστυνομίας, ώστε να επιλέγονται οι ικανότεροι. Τέλος, σκόπιμο θα ήταν το φυλακτικό αλλά και το επιστημονικό προσωπικό, μετά αρκετό χρονικό διάστημα να μετατάσσεται σε άλλες υπηρεσίες του Υπουργείου Δικαιοσύνης εκτός φυλακής.

35. Σημαντικό ρόλο στη ζωή των κρατουμένων, αλλά και στη μετασφραγιστική τους εξέλιξη διαδραματίζει η επαγγελματική τους κατάρτιση και εργασία. Δυστυχώς, όμως, οι υπάρχουσες θέσεις εργασίας είναι περιορισμένες: από τους 7.000 περίπου κρατούμενους στις αρχές 1994 απασχολούνταν οι 2.000 περίπου (1.000 στις αγροτικές φυλακές και άλλοι 1.000 στις κλειστές φυλακές, κυρίως για βοηθητικές εργασίες: μαγειρεία, κ.λπ.) και υπήρχαν έτσι άλλοι 5.000, οι οποίοι απλώς περιμένουν να εκπνεύσει ο χρόνος της ποινής τους (Αλ. Αθανασόπουλος, 1.2.1994 σελ. 14). Σημειώνεται, ότι αντίθετα, στο εξωτερικό (Ολλανδία) οι «βοηθητικές εργασίες» ανέρχονται μόλις στο 1/4 του συνόλου των εργασιών που εκτελούν οι κρατούμενοι και η έμφαση δίδεται σε παραγωγικές εργασίες είτε για λογαριασμό ιδιωτών (π.χ. κατασκευή αρχαιοθικών κ.λπ.: 45%), είτε για λογαριασμό του Δημοσίου (π.χ. τυπογραφεία, ξυλουργεία, υφαντήρια της φυλακής: 32%). Η σύγκριση αυτή είναι λυπηρή για τη Χώρα μας, αφού το έμπυχο, ανθρώπινο δυναμικό των φυλακών παραμένει έτσι αδρανές τη στιγμή που και οι ίδιοι οι κρατούμενοι θέλουν να εργάζονται (αν μη τι άλλο, για τη διατήρηση της ψυχικής τους ισορροπίας και της αυτοπεποίθησης στις ικανότητές τους), αλλά και η εργασία τους αυτή θα μπορούσε να είναι προσοδοφόρα για τη λειτουργία της φυλακής (π.χ. κατά τη γεωργική χρήση 1991-1992 τα καθαρά κέρδη στην αγροτική φυλακή Τίρυνθας ήταν 12,3 εκατομμύρια δραχμές και βεβαίως θα μπορούσαν να είναι πολύ μεγαλύτερα) (βλ. το Υπόμνημα προς την Επιτροπή μας του Καθ. Ν. Κουράκη, σελ.14). Ενδεικτικό είναι ότι σε 12 από τις 25 φυλακές δεν υπάρχουν καθόλου εργαστήρια.

Το θέμα της εργασιακής απασχόλησης μέσα στις φυλακές είναι ακόμα σημαντικότερο όταν πρόκειται για νεαρά άτομα, οπότε και θα πρέπει να συνδυαστεί με ειδικά προγράμματα επαγγελματικής επιμόρφωσης. Τέτοια προγράμματα είναι γενικώς σπάνια, αν και βρίσκουν μεγάλη αποδοχή από τους κρατούμενους, όταν μάλιστα είναι αμειβόμενα. Πρόσφατα ο-

λοκληρώθηκε στον Κορυδαλλό ένα παρόμοιο πρόγραμμα που απευθυνόταν σε 30 κρατούμενους και απέβλεπε στην επαγγελματική τους κατάρτιση σε βιβλιοδεσία-τυπογραφία.

Το πρόγραμμα αυτό επιδοτήθηκε κατά 75% από την Ευρωπαϊκή Ένωση και προέβλεπε τη χορήγηση ικανοποιητικής αμοιβής για όσους συμμετείχαν. Αυτός ήταν και ένας από τους λόγους επιτυχίας του. Οι άλλοι δύο, εξίσου σημαντικοί λόγοι, ήταν ο ευεργετικός υπολογισμός των ημερών εργασίας των κρατουμένων (1 ημέρα συμμετοχής μετρούσε για 2) και φυσικά οι γνώσεις που θα μπορούσαν τα άτομα αυτά να αξιοποιήσουν επαγγελματικά, ως ανεκτίμητο εφόδιο, μετά την αποφυλάκισή τους.

Με παρόμοιες προϋποθέσεις, η συμμετοχή σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης γίνεται δελεαστική για τους κρατούμενους και ωφέλιμη τόσο για την *intra* όσο και για την *extra muros* διαβίωσή τους. Κάτω από αυτό το πρίσμα πρέπει να αντιμετωπισθεί και η εργασία μέσα στη φυλακή, σε συνδυασμό μάλιστα με επιμορφωτικά προγράμματα τύπου ελεύθερου ανοικτού πανεπιστημίου. Εκτός από την ψυχοθεραπευτική της λειτουργία, πρέπει η εργασία να εξασφαλίζει μισθό και ασφάλιση στους εργαζόμενους κρατούμενους και να καλύπτει τομείς απασχόλησης, οι οποίοι να μην προσκρούουν στην ανταγωνιστικότητα της ελεύθερης αγοράς εργασίας, αλλά να λειτουργούν συμπληρωματικά με αυτήν. Ένας κατάλληλος τομέας ανάπτυξης παρόμοιων πρωτοβουλιών είναι και η εξειδικευμένη αγροκτηνοτροφία (ειδικές καλλιέργειες με θερμοκήπια κ.λπ.) και προς αυτή την κατεύθυνση ίσως θα έπρεπε να στραφεί το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Επίσης, άλλοι αξιοποιήσιμοι τομείς είναι η ταπητουργία, η κοσμηματοποιία, η αγγειοπλαστική και η πληροφορική, καθώς και η εκτέλεση δημοσίων ή δημοτικών έργων εκτός φυλακής, κατά το πρότυπο αντίστοιχων στρατιωτικών μονάδων.

Τέλος, θα πρέπει να ληφθούν άμεσα μέτρα για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού όσων από τους κρατούμενους είναι ενόλω ή ενμέρει αγράμματοι, καθώς και η εξασφάλιση

των προϋποθέσεων για όσους επιθυμούν να προχωρήσουν τις σπουδές τους ως φοιτητές (εκπαιδευτικές άδειες) ή να μάθουν μια ξένη γλώσσα, ίσως και με το σύστημα της αλληλοδιδασκαλίας μεταξύ κρατουμένων.

36. Πέρα όμως από τους παραπάνω τομείς, σημαντικότερη θα μπορούσε να είναι η συνεισφορά των κρατουμένων, από την άποψη της εργασίας, στη δημιουργία (χτίσιμο) νέων σωφρονιστικών εγκαταστάσεων, κυρίως αγροκτηνοτροφικού χαρακτήρα, καθώς και στην ίδρυση βιοτεχνικών μονάδων αντιστοίχων προς την υπάρχουσα μονάδα του Κορυδαλλού (ΚΑΥΦ).

Η Επιτροπή θεωρεί, όπως τονίσθηκε ήδη στην Εισαγωγή, ότι ιδιαίτερα σημαντική είναι η προσπάθεια που πρέπει να γίνει, με τη διάθεση των απαραίτητων κονδυλίων, για την κτιριακή βελτίωση των υφιστάμενων φυλακών και για την αποσυμφόρρησή τους από τον πλεονάζοντα πληθυσμό, έτσι ώστε να υπάρξει μεγαλύτερη άνεση στη διαβίωση των κρατουμένων και να εξασφαλισθούν περισσότεροι χώροι για την ανάπτυξη της προσωπικότητας των κρατουμένων (π.χ. επαγγελματική εξειδίκευση), καθώς και για τη λειτουργία της ίδιας της φυλακής ως παραγωγικής μονάδας. Υπό τα δεδομένα αυτά εκτιμούμε ως ιδιαίτερα αξιοσημείωτη τη διαπίστωση που έγινε από πάρα πολλούς εμπειρογνώμονες κατά τις εδώ ακροάσεις τους, ότι δηλ. θα μπορούσε να αξιοποιηθεί το έμψυχο δυναμικό των κρατουμένων σε συνεργασία με κρατούμενους μηχανικούς και –για μεγαλύτερα έργα– με τις τεχνικές υπηρεσίες του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ενισχυμένες και από τα τμήματα αρχιτεκτονικής των Ανωτάτων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων της Χώρας. Σκοπός αυτής της προσπάθειας θα είναι η δημιουργία νέων σωφρονιστικών εγκαταστάσεων, ιδίως στους χώρους των υφισταμένων ήδη αγροτικών φυλακών, που έχουν χιλιάδες αναξιοποίητα στρέμματα γης η κάθε μία (Τίρυνθα, Κασσαβέτεια Βόλου, Κασσάνδρα και Αγιά Κρήτης). Οι εν λόγω σωφρονιστικές εγκαταστάσεις θα είναι κυρίως χώροι για εργαστήρια ή βιοτεχνικές μονάδες (π.χ.

παραγωγή ψωμιού για τα νοσοκομεία της περιοχής), άθληση και ψυχαγωγία, καθώς και χώροι για ημιελεύθερη διαβίωση κρατουμένων. Η αξιοποίηση των εκτάσεων αυτών θα ήταν πολλαπλά χρήσιμη, δεδομένου ότι οι φυλακές που αναφέραμε καλύπτουν σύμμετρα ολόκληρη τη γεωγραφική επιφάνεια της χώρας, από τον βορρά ως τον ακρότατο νότο, και θα μπορούσαν έτσι να λύσουν, έως ένα βαθμό, το πρόβλημα του υδροκεφαλισμού που παρατηρείται τώρα στη φυλακή Κορυδαλλού. Εξάλλου οι φυλακές βρίσκονται σε μικρή αλλά εύλογη απόσταση από παρακείμενες πόλεις, έτσι ώστε να εκπληρώνουν μία βασική προϋπόθεση της σύγχρονης χωροταξίας των φυλακών. Υπενθυμίζεται εδώ ότι μία δεύτερη τέτοια προϋπόθεση που επίσης μπορεί να πραγματοποιηθεί με το πιό πάνω σχέδιο επέκτασης των αγροτικών φυλακών, είναι η ύπαρξη μικρών σχετικά μονάδων κράτησης, από τις οποίες η κάθε μία να μην έχει χωρητικότητα μεγαλύτερη των 150 έως 200 κρατουμένων. Το ίδιο θα μπορούσε, βέβαια, να γίνει και με τις 4 πτέρυγες των Δικαστικών Φυλακών Κορυδαλλού, που θα πρέπει, αφού αποκατασταθούν στην αρχική τους αποστολή ως φυλακών για υποδίκους, να αποκτήσουν ξεχωριστή διοίκηση η κάθε μία και διαφορετική λειτουργία, με βάση τον διαχωρισμό των εκεί κρατουμένων κατά κατηγορίες. Σε μεταγενέστερο στάδιο θα πρέπει πάντως να εξεταστεί η ολοσχερής απομάκρυνση των φυλακών αυτών από την περιοχή Κορυδαλλού.

37. Παράλληλα με την πιό πάνω λύση του κτισίματος σωφρονιστικών εγκαταστάσεων από τους ίδιους τους κρατούμενους, κατά το παράδειγμα αντιστοίχων εμπειριών στο εξωτερικό (π.χ. φυλακή Clairvaux της Γαλλίας), χρήσιμο θα ήταν να αναζητηθούν και κάποιες άλλες δυνατότητες για ανέξοδη δημιουργία νέων χώρων προς κράτηση, ψυχαγωγία, εργασία κ.λπ. Ως τέτοιες λύσεις αναφέρθηκαν προς την Επιτροπή μας οι ακόλουθες:

α. Στρατόπεδα εκτός πόλεων, που εγκαταλείπονται ή μπο-

ρούν να συμπυκθούν, κυρίως για ορισμένες κατηγορίες κρατουμένων, έπειτα από αναγκαία μετασκευή.

β. Εγκαταλελειμμένοι μοναστηριακοί χώροι για ειδικές κατηγορίες κρατουμένων μειωμένης επικινδυνότητας. Στον Προυσό της Ευρυτανίας υπάρχει π.χ. ένα τεράστιο καλοδιατηρημένο κτίριο, όπου θα ήταν δυνατόν να στεγαστούν πάνω από 200 άτομα. Θα μπορούσε έτσι να υπάρξει (και με αυτόν τον τρόπο) μια ουσιαστική εκδήλωση του ενδιαφέροντος της Εκκλησίας μας στους έγκλειστους συνανθρώπους.

γ. Παλαιά κτίρια του Αναμορφωτηρίου Κορυδαλλού (κυρίως τα τρία τελευταία), έπειτα από σύμφωνη γνώμη του Δήμου Κορυδαλλού. Ήδη εδώ και ένα χρόνο προωθήθηκε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης η σχετική μελέτη για την επισκευή τους και τη λειτουργία σ' αυτά κέντρου ημιελεύθερης διαβίωσης για 300 κρατουμένους (έτσι και ο Υπουργός Γ. Κουβελάκης στην Επιτροπή μας, 1.2.94, σελ. 7).

δ. Χώροι της γυναικείας πτέρυγας Κορυδαλλού, με ικανότητα απορρόφησης 70 τουλάχιστον κρατουμένων, όπου επί του παρόντος στεγάζονται οι κρατούμενοι της δικτατορικής περιόδου και ο Κοσκωτάς. Έχει ήδη ετοιμασθεί εδώ και καιρό συγκρότημα 8 κελιών στο διπλανό χώρο, ώστε οι κρατούμενοι αυτοί να μεταφερθούν εκεί και να υπάρξει έτσι μεγαλύτερη άνεση χώρου και διαχωρισμός κρατουμένων στις γυναικείες φυλακές.

ε. Χώροι σε εγκαταλελειμμένα χωριά που θα μπορούσαν να ανακαινισθούν από κατάδικους - δράστες μέσης ή μικρής βαρύτητας αδικημάτων και να χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια ως «χωριά κρατουμένων», σύμφωνα με τη γνωστή πρόταση του Καθηγητή Ν. Κουράκη (βλ. σελ. 12 του Υπομνήματός του προς την Επιτροπή μας).

στ. Χώροι σε υπερχρεωμένα ξενοδοχεία που παραμένουν κλειστά και σταδιακά καταρρέουν, ενώ θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν με μικρό σχετικά κόστος, π.χ. ως κέντρα μεταγωγών.

38. Για την αποτελεσματική οργάνωση της εργασίας στις

φυλακές θα πρέπει να προβλεφθεί θέση οικονομικού διευθυντή καθώς και θέση συμβούλου εργασίας, για να επιλέγονται ορθά οι προς εργασία κρατούμενοι με βάση τις ικανότητές τους και την προηγούμενη επαγγελματική τους εξειδίκευση, αλλά και για να εξασφαλίζεται σ' αυτούς πραγματική παραγωγική εργασία που να ωφελεί και τους ίδιους. Μέρος της αμοιβής των κρατουμένων μπορεί να διατίθεται σε ειδικό ταμείο για τη βελτίωση της κατάστασης των κρατουμένων (π.χ. για δημιουργία χώρων ψυχαγωγίας και άθλησης). Θα πρέπει όμως να επισημανθεί ότι με το ισχύον θεσμικό πλαίσιο η οργάνωση της εργασίας κρατουμένων παρεμποδίζεται σοβαρά, δεδομένου ότι ισχύουν ακόμη στον τομέα αυτόν οι διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967 (τα σχετικά άρθρα του ισχύοντος Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων - ν.1851/1989- ετέθησαν σε αναστολή ήδη από την πρώτη στιγμή λειτουργίας του νόμου αυτού, διότι θεωρήθηκαν ουτοπικά και ανεφάρμοστα).

IV. ΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

39. Είναι γνωστό ότι ο ισχύων Κώδικας για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (ν.1851/1989), πέρα από τις σοβαρές νομοτεχνικές του ατέλειες, επιπλέον περιλαμβάνει πολλές διατάξεις οι οποίες ήδη εξαρχής θεωρήθηκαν εκτός πραγματικότητας (π.χ. κατ' άρθρο 74 η εργασία των κρατουμένων στις φυλακές θα πρέπει να «αμείβεται σύμφωνα με τις διατάξεις της εργατικής νομοθεσίας που ισχύει για τους εργαζόμενους γενικά»). Γι' αυτό και τέθηκαν σε αναστολή συγχρόνως με τη θέση σε ισχύ του εν λόγω νόμου. Αναφέρθηκε ήδη στην αμέσως προηγούμενη παράγραφο, ότι την τύχη αυτή είχαν οι διατάξεις του ισχύοντα Κώδικα για την εργασία κρατουμένων, άρθρο 64 επ., στη θέση των οποίων επανατέθηκαν σε ισχύ οι απαρχαιωμένες διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα 1967... Αναστολής έτυχαν επίσης και οι διατάξεις που αφορούν τον πρωταρχικής σημασίας θεσμό της ημιελεύθερης δια-

βίωσης. Γίνεται, δε, προφανές ότι οι ρυθμίσεις αυτές έχουν άμεση πρακτική σημασία και ότι χωρίς την αναδιαμόρφωση και τη θέση τους σε εφαρμογή, οι αντίστοιχοι θεσμοί της εργασίας κρατουμένων και της ημιελεύθερης διαβίωσης δεν μπορούν κατά κανένα τρόπο να λειτουργήσουν με αποτελεσματικότητα. Επομένως, η κατάρτιση και θέση σε ισχύ συγχρόνων και εξορθολογισμένων σωφρονιστικών κανόνων σίγουρα δεν αποτελεί ματαιοπονία και αντίθετα οδηγεί σε μία ουσιαστική βελτίωση του σωφρονιστικού ζητήματος. Από την άποψη αυτή χρήσιμο θα ήταν να ληφθεί εδώ υπόψη το Σωφρονιστικό Σχέδιο 1991, το οποίο δεν έχει αξιοποιηθεί από την Πολιτεία ως σήμερα, αν και είχε κριθεί, κατά την παρουσίασή του, από όλα τα κόμματα και τους φορείς ως ικανοποιητικό (βλ. πρόχειρα και σχετ. δήλωση του Αρεοπαγίτη Π. Κωστάκου ενώπιον της Επιτροπής μας από 14.2.94, σελ. 3, ότι το Σχέδιο αυτό «επιλύει σε ένα μεγάλο βαθμό τα προβλήματα», καθώς και της Καθηγήτριας Ελ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, 13.4.94, σελ. 5 ότι «οι προτάσεις (για την εργασία κρατουμένων) που υπάρχουν στο σχέδιο του Σωφρονιστικού Κώδικα του 1991 είναι προς τη σωστή κατεύθυνση»).

Από τη μελέτη του Σχεδίου αυτού προκύπτει πράγματι ότι επιτυγχάνει τη χρυσή εκείνη τομή, ώστε οι κρατούμενοι να διαβιώνουν μέσα στις φυλακές ανθρώπινα, αλλά χωρίς να μειώνεται από τον λόγο αυτόν η εκφοβιστική δύναμη της ποινης και του ποινικού νόμου, χωρίς δηλ. οι φυλακές να γίνονται πόλος έλξης για δυσπραγούντες υποψήφιους εγκληματίες.

40. Βεβαίως το νομοθετικό πλαίσιο είναι ανεπαρκές, εάν δεν υπάρχει παράλληλα το έμπυχο δυναμικό (δηλ. το προσωπικό των φυλακών) και η απαραίτητη υλικοτεχνική υποδομή (ιδίως κτιριακές εγκαταστάσεις και εξοπλισμός) για την απρόσκοπτη εφαρμογή του νόμου. Από την άλλη πλευρά, η εφαρμογή του νόμου διευκολύνεται εξαιρετικά όταν υιοθετηθούν τα κατάλληλα μέτρα και επιλεγούν, ιδίως, τα κατάλληλα πρόσωπα για την πραγμάτωσή του, μέσα σε πνεύμα διαφά-

νειας και αποτελεσματικότητας. Ειδικότερα, για να μπορέσει η φυλακή να λειτουργεί χωρίς κραδασμούς, θα πρέπει οι κρατούμενοι να μπορούν ν' απευθύνονται σε μίαν ανεξάρτητη αρχή με κύρος και να διατυπώνουν σ' αυτήν τα παράπονά τους (π.χ. κακομεταχείρησή τους από «κλίκες» κρατουμένων), χωρίς να φοβούνται αντίποινα. Προφανώς αυτή η αρχή είναι χρήσιμο να βρίσκεται στη φυλακή κάθε μέρα, με κανονικό ωράριο, να έχει τις εγγυήσεις της δικαστικής εξουσίας και να αποφασίζει για τα συνήθη θέματα κρατουμένων (άδειες, πειθαρχικά παραπτώματα), καθώς και για σοβαρότερες υποθέσεις αλλά τότε με άλλους φορείς μαζί (π.χ. υπ' όρον απόλυση). Για τα 25 σωφρονιστικά καταστήματα της Χώρας (ή έστω 28 εάν οι 4 επιμέρους πτέρυγες της Δικαστικής Φυλακής Κορυδαλλού αντιμετωπισθούν ξεχωριστά η κάθε μια), θα μπορούσαν να επιφορτισθούν με τέτοια καθήκοντα 25 ή 28 εισαγγελείς, ή καλύτερα δικαστές με συγκεκριμένη χρονική θητεία, σε συνεργασία και με κοινωνικούς λειτουργούς, κατά το πρότυπο του θεσμού του «δικαστή εκτέλεσης ποινών» στη Γαλλία, την Ιταλία κ.ά. Ο θεσμός εμπεριέχεται στον ισχύοντα Σωφρονιστικό Νόμο 1989 καθώς και στο σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα 1991, αλλά σήμερα εφαρμόζεται μόνο με εισαγγελείς που επισκέπτονται συνήθως τις φυλακές κατά αραιά διαστήματα, π.χ. μία φορά την εβδομάδα (παρά την αντίθετη εγκύκλιο από 3.8.1990 του Υπουργού Δικαιοσύνης για προσέλευσή τους στη φυλακή επί 2 έως 3 ώρες καθημερινά) και παραμένουν στο γραφείο του διευθυντή των φυλακών επί παρουσία του τελευταίου... (πρβλ. Ελ. Βορτσέλα, 14.2.94, σελ. 35 και Αλ. Ακριβάκη, Πρακτικά της ίδιας ημέρας, σελ. 43).

41. Επιπλέον θα πρέπει να υπάρχει ένα «Συμβούλιο Εποπτείας της Φυλακής», που να αποτελείται από τον Διευθυντή της Φυλακής, τον Δικαστή Εκτέλεσης Ποινών, εκπρόσωπο των σωφρονιστικών υπαλλήλων, κοινωνικό λειτουργό, ψυχολόγο ή ψυχίατρο ή εγκληματολόγο, εκπρόσωπο του Οργανισμού Τοπικής Αυτοδιοίκησης στην περιφέρεια του οποίου

βρίσκεται η Φυλακή, εκπρόσωπο του τοπικού Δικηγορικού και Ιατρικού Συλλόγου και εκπρόσωπο της τοπικής Πανεπιστημιακής Αρχής (εάν υπάρχει εκεί Α.Ε.Ι.). Το Συμβούλιο αυτό θα εξασφαλίζει την ενεργό επαφή των κρατουμένων με τους κοινωνικούς φορείς (Ι. Πανούσης, 20.4.94, σελ. 3), αλλά και τον κοινωνικό έλεγχο και την εποπτεία της καλής λειτουργίας της φυλακής (Αν. Χριστοδουλοπούλου, 2.3.94, σελ. 20, 18).

V. ΜΕΡΙΜΝΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΠΟΦΥΛΑΚΙΖΟΜΕΝΟΥΣ

42. Στην Ελλάδα η βοήθεια και μέριμνα προς τους αποφυλακιζόμενους είναι δυστυχώς υποτυπώδης, ιδίως από την πλευρά της Πολιτείας (Ν. Κυριαζάκος, 7.2.94, σελ. 46, Ελ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, 13.4.94, σελ. 13), τούτο δε, όπως ομολογείται, ισχύει δυστυχώς ακόμη και για την ευαίσθητη κατηγορία των ανηλίκων αποφυλακιζομένων (Ν. Χατζηπαναγιώτης, 19.4.94, σελ. 25), καθώς και των γυναικών που αποφυλακίζονται (Ευθ. Χατζή, 23.3.94, σελ. 13). Ειδικότερα όταν πρόκειται κάποιος ν' αποφυλακισθεί, του δίνουν απλώς κάποια χρήματα που ενδεχομένως συγκέντρωσε ως εργαζόμενος στη φυλακή (δηλ. το ήμισυ του ημερομισθίου των 150 δρχ. που παραμένει φυλασσόμενο από την υπηρεσία) π.χ. για 2 χρόνια, που σημαίνει 600 ημερομίσθια προς 75 δρχ. την ημέρα, συνολικά 45.000 δρχ., καθώς και ένα εφ' άπαξ επίδομα του ΟΑΕΔ ύψους 27.000 δρχ., το οποίο μάλιστα έως τον Οκτώβριο 1993 δινόταν μόνο σε όσους είχαν ήδη συμπληρώσει πριν την είσοδό τους στη φυλακή 60 ημερομίσθια του Ι.Κ.Α. Σε ακραίες περιπτώσεις ίσως δοθούν κάποια μικρά βοηθήματα από τις κατά τόπους Εταιρείες Αποφυλακιζόμενων (εφ' όσον αυτές λειτουργούν) και από το «Ταμείο Δωρεών Φιλοπτώχων» της κάθε φυλακής. Καμμία ιδιαίτερη προσπάθεια δεν γίνεται για την εξεύρεση εργασίας στους αποφυλακιζόμενους από την κοινωνική υπηρεσία της φυλακής ή άλλους φορείς, μολονότι υπάρχουν πράγματι από το 1984 κάποια προγράμματα του ΟΑΕΔ για επιδότηση εργοδοτών που απα-

σχολούν αποφυλακιζόμενους (35 θέσεις το 1993) ή ανήλικους με ποινή σωφρονιστικού περιορισμού (35 θέσεις) και για αποθεραπευθέντες τοξικομανείς (80 θέσεις), ύψους 2.900 δραχμών την ημέρα επί δωδεκάμηνο. Οι μόνες προσπάθειες προς την κατεύθυνση εξεύρεσης εργασίας και περίθαλψης για αποφυλακιζόμενους, αλλά με πολύ περιορισμένη εμβέλεια, γίνονται από 2-3 ιδιωτικούς φορείς, δηλ. τα σωματεία «ΟΝΗΣΙΜΟΣ» από το 1982 και «ΑΡΣΙΣ» από το 1992, καθώς και από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (στις δύο τελευταίες περιπτώσεις με κοινοτική επιδότηση), για την εργασιακή απασχόληση συνολικά 100 το πολύ ατόμων. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι αυτοί οι αριθμοί είναι σταγόνες στον ωκεανό των 4.000 κρατουμένων περίπου που αποφυλακίζονται κάθε χρόνο. Με τους υπόλοιπους τι γίνεται; Προφανώς αποδιωγμένοι από όλους και με ελάχιστες δυνατότητες να προσληφθούν σε κάποια δουλειά, κατακυλάνε εκ νέου στο έγκλημα και δη στο οργανωμένο («προστασία» νυκτερινών κέντρων ή άλλων επιχειρήσεων, εκβιαστική κλοπή αυτοκινήτων, εμπόριο ναρκωτικών κ.λπ.), αξιοποιώντας μάλιστα και όλες τις γνωριμίες ή τεχνικές γνώσεις που απέκτησαν μέσα στη φυλακή κατά την ανεμπόδιστη συναναστροφή τους με άλλους, εμπειρότερους εγκληματίες. Δεν είναι ίσως τυχαίο, έπειτα από όλα αυτά που σημειώθηκαν, το γεγονός, ότι, σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, περίπου το 45% όσων καταδικάζονται ετησίως σε ποινή κατά της ελευθερίας από 1 χρόνο και περισσότερο είναι *υπότροποι*, δηλ. έχουν τελέσει και κατά το παρελθόν μια ή περισσότερες αξιόποινες πράξεις. Προφανώς, δε, το ποσοστό των υποτρόπων πρέπει να είναι ακόμη μεγαλύτερο στις περιπτώσεις των καταδίκων κρατουμένων, λόγω της «εγκληματικής σταδιοδρομίας» στην οποία αυτοί εμπλέκονται από πολύ ενωρίς (δεν υπάρχουν, ατυχώς, στατιστικά στοιχεία της Ε.Σ.Υ.Ε. για το θέμα αυτό, αλλ' ο Α. Αραβαντινός, Πρόεδρος της Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδος στην κατάθεσή του ενώπιον

της Επιτροπής μας 7.2.94, σελ. 20, τους υπολόγισε στο 70% του συνόλου των καταδίκων).

43. Τι λύσεις, όμως, διαγράφονται για την άμεση αντιμετώπιση αυτού του τόσο καίριου και χρόνιου προβλήματος;

Θα πρέπει ως πρώτη λύση, να αναδιοργανωθούν οι Εταιρείες Προστασίας Αποφυλακισομένων επάνω σε νέα νομοθετική βάση (λειτουργούν ακόμη με τον αναγκαστικό νόμο 869/1937) και, τουλάχιστον στις επιτελικές θέσεις, να τοποθετηθούν κοινωνικοί λειτουργοί ή επιστήμονες άλλων συναφών ειδικοτήτων που θα πληρώνονται γι' αυτή τη δουλειά και όχι απλώς φιλόανθρωποι εθελοντές, όπως δυστυχώς συμβαίνει σήμερα. Η αποστολή των Εταιρειών με τη νέα τους μορφή θα είναι αφ' ενός να εξασφαλίζουν χρήματα για τους αποφυλακισομένους μέσω ιδιωτικών και άλλων φορέων π.χ. κρατικά λαχεία, ΠΡΟ-ΠΟ κ.λπ. και αφ' ετέρου η παροχή σ' αυτούς εργασίας, στέγης και ψυχολογικής υποστήριξης.

Φαίνεται ότι ακόμη και για τους ανήλικους αποφυλακισομένους κάτι τέτοιο σήμερα δεν γίνεται. Υπενθυμίζεται ότι η κυρία Σκαρλάτου της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων Αθήνας στην κατάθεσή της ενώπιον της Επιτροπής μας (16.3.1994, σελ. 16) παραδέχθηκε ότι «θα διευκόλυνε πάρα πολύ το να έχουμε μια μεγάλη ευχέρεια να τοποθετούμε σε εργασία τα παιδιά... Δεν ξέρω όμως, πώς θα μπορούσε να επιτευχθεί αυτό»...

Εξ άλλου, ως δεύτερη λύση, θα πρέπει να προωθηθεί η ιδέα της δημιουργίας μιας Επιτροπής Κοινωνικής Υποστήριξης για Απολύμενους (Ι. Πανούσης, 20.4.94, σελ. 3), η οποία ήδη ενόσω ο κρατούμενος θα βρίσκεται στη φυλακή (π.χ. έξι μήνες πριν από την αποφυλάκιση) θα προετοιμάζει την έξοδο του από αυτήν και την ενσωμάτωσή του στον κοινωνικό κορμό, σε συνεργασία με τα Πανεπιστήμια, τους Κοινωνικούς Λειτουργούς της φυλακής, τον ΟΑΕΔ, τους διάφορους φορείς προστασίας αποφυλακισομένων και τα φιλανθρωπικά ή άλλα σωματεία που μπορούν να προσφέρουν βοήθεια στον τομέα αυτόν. Στο εξωτερικό (π.χ. Γερμανία) υπάρχουν κατάλογοι

με 5.000 διευθύνσεις συλλόγων, εκκλησιαστικών οργανώσεων και άλλων κυβερνητικών ή μη φορέων, στους οποίους μπορεί να απευθυνθεί ο αποφυλακισζόμενος για υλική και ψυχολογική υποστήριξη μετά την έξοδό του από τη φυλακή. Ίσως παρόμοια δίκτυα τέτοιων φορέων θα μπορούσαν να οργανωθούν και στη Χώρα μας μέσω της ως άνω Επιτροπής Κοινωνικής Υποστήριξης για Απολυόμενους.

VI. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΝΑΡΚΩΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΤΟΜΩΝ

44. Είναι κοινή διαπίστωση ότι ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα στο σωφρονιστικό χώρο αφορά τους *παραβάτες του νόμου περί ναρκωτικών*. Την 1.4.94 σε σύνολο 6.609 κρατουμένων, οι 2.248 εξέτιαν ποινή ή ήσαν υπόδικοι για παράβαση του σχετικού νόμου. Με άλλα λόγια, περισσότεροι από το 1/3 των κρατουμένων στις Ελληνικές φυλακές είναι παραβάτες του νόμου περί ναρκωτικών, ενώ υπάρχουν και αρκετοί άλλοι που τελούν διάφορα εγκλήματα υπό την επήρεια τοξικών ουσιών. Οι περισσότεροι από αυτούς τους κρατούμενους είναι συγχρόνως χρήστες ή και εξαρτημένοι και άρα χρειάζονται κάποια συμβουλευτική αγωγή ή και θεραπεία.

Η υπάρχουσα υποδομή δεν αφήνει, όπως είναι γνωστό, περιθώρια για διαφορετική μεταχείριση των ατόμων αυτών, τα οποία διαβιούν από κοινού με τους υπόλοιπους κρατούμενους ή με ψυχασθενείς στο Ψυχιατρείο των Φυλακών. Δεν υπάρχουν ειδικά θεραπευτήρια ούτε εφαρμόζονται προγράμματα απεξάρτησης για κρατούμενους. Η μόνη προσπάθεια που γίνεται, προέρχεται από τις θεραπευτικές κοινότητες, οι οποίες όμως προφανώς δεν είναι σε θέση να καλύψουν όλες τις υπάρχουσες ανάγκες και επί πλέον δεν προωθούν προγράμματα απεξάρτησης μέσα σε φυλακές (Φ. Ζαφειρίδης 16.3.94 σελ. 29). Συμβαίνει, λοιπόν, το εξής παράδοξο στο σωφρονιστικό μας σύστημα: από τη μία πλευρά να λειτουργεί ένας πλήρης μηχανισμός καταστολής και από την άλλη πλευρά να μην υφίσταται κανένα ουσιαστικό και ολοκληρωμένο

σύστημα πρόληψης ή και θεραπείας σ' ένα τόσο ευαίσθητο και σύνθετο τομέα όπως τα ναρκωτικά, όπου αποδεδειγμένα η ποινική αντιμετώπιση είναι ανεπαρκής και όπου, μάλιστα, πολλοί κρατούμενοι γίνονται τοξικομανείς μέσα στη φυλακή (πρβλ. Ι. Φαρσεδάκη, 6.4.94, σελ. 23).

Είναι αλήθεια ότι με τον πρόσφατο νόμο περί ναρκωτικών, τον ν. 2161/1993, παρασχέθηκε στο δικαστήριο η δυνατότητα να κρίνει ατιμώρητο, υπό προϋποθέσεις, τον χρήστη ή κάτοχο ναρκωτικών, εάν αυτός προμηθεύεται ή κατέχει ναρκωτικά σε ποσότητα που αποδεδειγμένα εξυπηρετεί αποκλειστικά τις δικές του ανάγκες (άρθρο 12 παρ. 3). Επίσης διατηρήθηκαν και ενισχύθηκαν οι δυνατότητες της προηγούμενης νομοθεσίας, που άλλωστε εξακολούθησε να ισχύει (ν. 1727/1987), για ήπια θεραπευτική μεταχείριση των χρηστών και τοξικομανών μέσω του ΚΕ.ΘΕ.Α. κ.λπ., εφ' όσον βέβαια οι τελευταίοι δεν έχουν διαπράξει εγκλήματα προβλεπόμενα από τη νομοθεσία περί ναρκωτικών σε βαθμό κακουργήματος. Ανεξάρτητα από αυτά, το κύριο ζήτημα, όμως, είναι να δημιουργηθούν ειδικά θεραπευτικά καταστήματα για τοξικομανείς, που αυτή τη στιγμή λείπουν σε πολύ μεγάλο βαθμό.

45. Η Επιτροπή μας, λοιπόν, εισηγείται την καταβολή συντονισμένων προσπαθειών στον τομέα αυτό και προτείνει:

- τη δημιουργία, σε πρώτο στάδιο, της κατάλληλης κτιριακής υποδομής, ώστε να επιτευχθεί ο διαχωρισμός των ατόμων αυτών μεταξύ τους (κυρίως με κριτήριο το αν η ποινή για ναρκωτικά που εκτίουν είναι κακουργηματική ή πλημμεληματική, πράγμα που ενδεικνύει αν πρόκειται ή όχι για απλούς χρήστες) αλλά και από τους υπόλοιπους κρατούμενους.

- τη λειτουργία προγραμμάτων απεξάρτησης και αποθεραπείας κατά τη διάρκεια έκτισης της ποινής και σύμφωνα με τα όσα προβλέπει η ισχύουσα νομοθεσία (έτσι και Μ. Μαλιώρη, 6.4.94 σελ. 20).

- την εξασφάλιση της κατάλληλης υλικοτεχνικής υποδομής και την πρόσληψη ειδικευμένου προσωπικού, ώστε να μπορέσουν να λειτουργήσουν τα προγράμματα αυτά,

— την ανάπτυξη προγραμμάτων ενημέρωσης και κινητοποίησης όλων των κρατουμένων προς την κατεύθυνση της πρόληψης, αλλά και της αντιμετώπισης των προβλημάτων που προξενούν τα ναρκωτικά.

Όλα τα παραπάνω προϋποθέτουν, φυσικά, κάποιο οικονομικό κόστος αλλά κυρίως την πολιτική βούληση, ώστε να ξεπεραστούν τα σύνθετα προβλήματα και εμπόδια που πολλές φορές απορρέουν από την ύπαρξη συμφερόντων μέσα στις φυλακές (Φ. Ζαφειρίδης, 16.3.94, σελ. 29).

46. Μία παράλληλη πλευρά του προβλήματος των τοξικομανών κρατουμένων είναι και οι κρατούμενοι-ασθενείς AIDS, αλλά ως γνωστόν το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίστηκε εύστοχα με διάταξη του ν. 2172/1993 (άρθρο 33 παρ. 3), με την οποία οι εν λόγω κρατούμενοι απολύθηκαν υπό όρον.

Για το μέλλον επιβάλλεται όλοι οι νεοεισερχόμενοι κρατούμενοι και όσοι άλλοι κρατούμενοι το επιθυμούν αργότερα, σε τακτά χρονικά διαστήματα, να υποβάλλονται, εφόσον δεν έχουν αντίρρηση, σε γενικές ιατρικές εξετάσεις, για να διαπιστώνεται εάν πάσχουν από οποιαδήποτε νόσο και να τους παρασχεθούν τα απαραίτητα θεραπευτικά μέσα (πρβλ. Μ. Μαλλιώρα, 6.4.94, σελ. 10 και σχετική υπό δημοσίευση μελέτη των Μ. Μαλλιώρα - Δ. Μητσιώστα, με τίτλο «HIV αντισώματα και συμπεριφορές σε Έλληνες χρήστες τοξικών ουσιών», 1994).

47. Συναφές με τα παραπάνω είναι και το πρόβλημα της διακίνησης ναρκωτικών μέσα στις φυλακές. Είναι γνωστό στους διαβιούντες στις φυλακές ότι όποιος θέλει, μπορεί να προμηθευτεί εξαρτησιογόνες ουσίες σχεδόν πιο εύκολα απ' ό,τι έξω από τη φυλακή. Ως πηγές διακίνησης αναφέρονται οι ίδιοι οι κρατούμενοι μετά από άδειες εξόδου (π.χ. με απόκρυψη των ναρκωτικών σε σημεία του σώματος), οι συγγενείς τους κατά το επισκεπτήριο, ρίψεις από τον εξωτερικό μανδρότοιχο στο προαύλιο, αλλά και επιλήσμονες του καθήκοντός τους υπάλληλοι των φυλακών. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι «οι πιέσεις που ασκούνται (στους υπαλλήλους) είναι

απόρητες και το δέλεαρ μεγάλο, ιδιαίτερα όταν φυλακίζονται ναρκομανείς πλούσιοι» (Α. Αραβαντινός 7.2.94, σελ. 25, 26).

48. Η αντιμετώπιση του κεφαλαιώδους αυτού προβλήματος της ανεξέλεγκτης διακίνησης των ναρκωτικών ελπίζεται ότι θα επιτευχθεί προπάντων με τον διαχωρισμό των κρατουμένων τοξικομανών από τους άλλους κρατουμένους, την εγκατάστασή τους σε χωριστά κτίρια και την υπαγωγή τους σε εθελουσία θεραπευτική αγωγή. Τα αστυνομικού-κατασταλτικού χαρακτήρα μέτρα, μέσω των οποίων ελέγχονται τα εισαγόμενα σε μια φυλακή ναρκωτικά (υψηλοί φράκτες, μηχανήματα ανίχνευσης, σκυλιά, σωματικοί έλεγχοι), είναι ασφαλώς επικουρικού μόνο χαρακτήρα και δεν μπορούν να χρησιμοποιούνται σε συστηματική βάση, αφού κάτι τέτοιο θα μπορούσε να δημιουργήσει αιτιάσεις των κρατουμένων για παραβίαση δικαιωμάτων τους. Μπορούν όμως τέτοιες μορφές ελέγχου να χρησιμοποιούνται κατ' εξαίρεση (π.χ. όταν χρήστες ή τοξικομανείς κρατούμενοι επιστρέφουν από χορηγηθείσα σ' αυτούς άδεια ή όταν υπάρχει συγκεκριμένη καταγγελία εις βάρος κρατουμένου), αφού ο υπό συζήτηση έλεγχος αφορά την αποκάλυψη μιας ενδεχόμενης αξιόποινης πράξης. Ανάλογοι (σωματικοί) έλεγχοι γίνονται σε αεροδρόμια κ.λπ., χωρίς κανείς ποτέ να διαμαρτυρηθεί. Θεωρούμε πάντως ότι ο έλεγχος αυτός δεν μπορεί να φθάσει σε σημείο τέτοιο, ώστε να παραβλάπεται η υγεία του υφισταμένου τον έλεγχο (π.χ. λόγω συχνής ακτινοβολίας). Τέλος, φρονούμε ότι το ενδεχόμενο μιας εκτεταμένης διακίνησης ναρκωτικών στις φυλακές θα μειωθεί σημαντικά εφόσον εξασφαλισθεί περισσότερο η διαφάνεια στη λειτουργία της φυλακής με τους τρόπους που αναφέρθηκαν προηγουμένως (ανωτ., παρ. 41 και 42), δεδομένου ότι έτσι θα υπάρχει μεγαλύτερη πιθανότητα να αποκαλυφθούν και να τιμωρηθούν όσοι (κρατούμενοι και άλλοι) ενέχονται σε κυκλώματα διακίνησης ναρκωτικών.

VII. ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΕΣ

49. Ο αριθμός των γυναικών κρατουμένων την 1.5.94 ανερχό-

χόταν στις 266 για 270 προβλεπόμενες θέσεις στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού. Επομένως, το πρόβλημα της στενότητας χώρου εμφανίζεται εδώ εκ πρώτης όψεως να μην είναι έντονο. Ωστόσο τούτο δεν είναι ακριβές, διότι, όπως επισημάνθηκε ήδη ανωτέρω (παρ. 38, περ. δ), μια ολόκληρη πτέρυγα των Φυλακών αυτών, χωρητικότητας άνω των 70 κρατούμενων, στεγάζει ακόμη μόνον τους κρατούμενους της δικτατορικής περιόδου και τον Κοσκωτά και δημιουργεί κατά συνέπεια επαχθείς συνθήκες διαβίωσης για τις κρατούμενες στις άλλες πτέρυγες. Πέρα από το πρόβλημα του συνωστισμού κρατουμένων, προβλήματα υπάρχουν ακόμη, όπως και στις άλλες φυλακές της Χώρας, από την άποψη του ιδιαίτερα υψηλού αριθμού των τοξικομανών που κρατούνται στις Γυναικείες Φυλακές (90 κρατούμενες για παράβαση του νόμου περί ναρκωτικών). Το μεγαλύτερο ποσοστό τους, κατά δήλωση του εκεί Διευθυντή Σπ. Αθανασόπουλου, είναι χρήστες ή έχουν καταδικαστεί για εμπορία χάριν της χρήσης: 19.4.94, σελ. 1, 2). Συναφές είναι το πρόβλημα της έλλειψης κάθε σχεδόν διαχωρισμού μεταξύ των κρατουμένων. Όπως ανέφερε η Ευθ. Χατζή, εκπρόσωπος της Κοινωνικής Υπηρεσίας των Γυναικείων Φυλακών Κορυδαλλού (23.3.94, σελ. 4 και 9): «Συμβιώνουν και συνυπάρχουν ο οφειλέτης, η γυναίκα που έχει μαζί και το μωρό της και γενικά από τα πιο ελαφριά μέχρι τα πιο βαριά εγκλήματα... Υπάρχει ένας υποτυπώδης διαχωρισμός το βράδυ που κλείνουν τα κελιά. Τη μέρα έρχονται σε επαφή στο προαύλιο, στο κυλικείο, στους χώρους της φυλακής, αν θέλουν». Το πρόβλημα μάλιστα αυτό του συγχρωτισμού γίνεται οξύτερο, εάν ληφθεί υπ' όψη ότι μεταξύ εκείνων που έρχονται σε επαφή με τις άλλες κρατούμενες είναι και ανήλικες (που κρατούνται κυρίως για ναρκωτικά και κλοπές), δεδομένου ότι δεν υπάρχει ιδιαίτερο σφραγιστικό κατάστημα για ανήλικες, αλλ' ούτε καν ειδικός χώρος κράτησης γι' αυτές μέσα στις Γυναικείες Φυλακές (βλ. Σπ. Αθανασόπουλο, 19.4.94, σελ. 7: «Για τις ανήλικες, νομίζω ότι θα ήταν σκόπιμο να υπάρχει ειδικός χώρος κράτησης»). Ένα

άλλο πρόβλημα των Γυναικείων Φυλακών είναι ότι μολονότι έχουν δημιουργηθεί 130 θέσεις εργασίας (υφαντήριο, εργαστήριο χρυσοχοΐας, βοηθητικές εργασίες), όμως οι θέσεις αυτές είναι μόνο για κατάδικες και όχι για τις 82 υπόδικες των Φυλακών αυτών.

Υπάρχουν ακόμη τα γνωστά προβλήματα σε ελλείψεις προσωπικού και ιδίως επιστημονικού προσωπικού: Ψυχολόγος δεν υπάρχει κανείς, ο ψυχίατρος επισκέπτεται τη φυλακή 2- 3 φορές την εβδομάδα, πηγαίνοντας στη συνέχεια και στα άλλα καταστήματα του Κορυδαλλού, ο παθολόγος επισκέπτεται τη φυλακή 1-2 φορές την εβδομάδα, ενώ οι κοινωνικές λειτουργοί είναι μόλις δύο. Το σημαντικότερο πρόβλημα, πάντως, κατά τη γνώμη μας, είναι ότι υπάρχει ένα μόνο κατάστημα των γυναικείων φυλακών σε όλη τη Χώρα, όπου κρατούνται οι 270 από τις 300 περίπου, συνολικά, γυναίκες κρατούμενες (οι άλλες 30 είναι έγκλειστες σε λειτουργούντα για γυναίκες τμήματα άλλων φυλακών). Είναι προφανές ότι με τη συσσώρευση όλων σχεδόν των γυναικών σε μια μόνο φυλακή και μάλιστα κλειστή, οι γυναίκες αυτές απ' ενός καταδικάζονται, τουλάχιστον οι μισές, σε αδράνεια, λόγω ελλείψεως αντίστοιχων θέσεων εργασίας, και απ' ετέρου αποσπώνται από τον οικογενειακό και κοινωνικό τους περίγυρο, εγκαταλειπόμενες ουσιαστικά στη μοίρα τους.

Μια άλλη, τέλος, παράμετρος του ζητήματος είναι το πρόβλημα με τις μητέρες κρατούμενες που έχουν στη φυλακή και τα παιδιά τους μέχρις ηλικίας 2 ετών. Όπως επεσήμανε η Ευθ. Χατζή (23.3.94, σελ. 11), «υπάρχουν παιδιά που δεν έχουν βγει καθόλου από τη φυλακή στον έξω κόσμο(...) Αυτά τα παιδιά παθαίνουν αυτό που λέμε «ιδρυματισμό» (...) και δεν αναπτύσσονται φυσιολογικά».

Εν όψει των ανωτέρω προβλημάτων η Επιτροπή μας θεωρεί ότι θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να υπάρξουν περισσότερες γυναικείες φυλακές μικρότερης χωρητικότητας και εργαστηριακού-αγροτοκτηνοτροφικού χαρακτήρα, τουλάχιστον μία στη Βόρειο Ελλάδα και μία στη Νότιο, με παράλληλη δη-

μιουργία ειδικών καταστημάτων θεραπευτικού χαρακτήρα για τοξικομανείς κρατούμενες και σωφρονιστικών καταστημάτων για ανήλικες κρατούμενες. Επίσης θεωρεί ότι η φυλάκιση μητέρων με παιδιά σε βρεφική ηλικία θα πρέπει να αποφεύγεται μόνον εφ' όσον δεν θα υπάρχουν καθόλου περιθώρια για αναστολή ή αναβολή έκτισης της ποινής και εν πάση περιπτώσει στα παιδιά, εφόσον το επιθυμούν και οι μητέρες κρατούμενες, θα πρέπει να εξασφαλίζεται η μετάβασή τους σε βρεφονηπιακούς σταθμούς.

VIII. ΑΝΗΛΙΚΟΙ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ

50. Αν και ο αριθμός των ανηλικών κρατουμένων είναι σχετικά μικρός στην Ελλάδα, αξίζει παρ' όλα αυτά ιδιαίτερης προσοχής και ευαισθησίας από πλευράς της Πολιτείας.

Τον Μάιο 1994 υπήρχαν 381 ανήλικοι κρατούμενοι σε σύνολο 6.407 κρατουμένων.

Σύμφωνα δε με έρευνα του Πανεπιστημίου Αθηνών, υπό την ευθύνη του καθηγητή Ν. Κουράκη, το 30% περίπου των ανηλικών κρατουμένων προέρχονται από ιδρύματα ή έχουν στο παρελθόν εκτίσει και άλλη ποινή φυλάκισης. Αυτό σημαίνει ότι τα παιδιά αυτά ξεκινούν από κάποιες άλλες βαθμίδες σωφρονιστικής καταστολής και στη συνέχεια ακολουθούν μια εγκληματική σταδιοδρομία. Πρέπει, λοιπόν, να αποφεύγονται αυτού του είδους οι εγκλεισμοί, ώστε να μην ανατροφοδοτείται η φυλακή με μελλοντικούς εγκληματίες.

Θα πρέπει εδώ να επισημανθεί, όμως ιδιαιτέρως, ότι το θεσμικό πλαίσιο του Ελληνικού Δικαίου των Ανηλικών έχει πλέον ξεπεραστεί από την εποχή μας, δεδομένου ότι στηρίζεται ακόμη σε παρωχημένες ιδέες του λεγόμενου «προνοιακού συστήματος», κυρίως της δεκαετίας του 1930 και 1940. Θεωρήθηκε, δηλ. τότε, ότι η μόνη επιτυχής αντιμετώπιση της παραβατικότητας των ανηλικών είναι προπάντων μέσα από τον υποτιθέμενο «σωφρονισμό» τους σε ιδρύματα και φυλακές, που τους επιβάλλεται «για το καλό τους». Γι' αυτό ακόμη και σήμερα στην ελληνική νομοθεσία περί ανηλικών συμβαίνουν

σημεία και τέρατα, όπως ότι οι ποινές κατά της ελευθερίας που τους επιβάλλονται είναι σε μεγάλο βαθμό αόριστες (άρθρο 127 παρ. 2 Π.Κ.), κατά παράβαση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ότι οι ανήλικοι δεν έχουν δυνατότητα έφεσης κατα βουλευμάτων που τους παραπέμπουν σε δίκη για αδικήματα ως προς τα οποία απειλείται ποινή σωφρονιστικού περιορισμού (βλ. π.χ. Α.Π. 526/1988 ΠοινΧρ ΛΗ' 695) και ακόμη ότι στο Ελληνικό Δίκαιο Ανηλίκων δεν προβλέπονται ούτε κατ' εξαίρεση διάφοροι σωφρονιστικοί θεσμοί με πρωταρχική σημασία για την κοινωνική ένταξη του καταδικαζόμενου, όπως η υφ' όρον αναστολή της ποινής και η δυνατότητα μετατροπής μιας ποινής κατά της ελευθερίας σε χρηματική ποινή ή σε κοινωφελή εργασία, κατ' άρθρο 82 Π.Κ.

51. Πέρα από την άμεση αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων, επιβάλλεται να εισαχθούν και νέες μορφές ποινικών κυρώσεων διακρινόμενες από περισσότερη φαντασία και προσαρμοσμένες στην ψυχολογία του συγκεκριμένου έφηβου παραβάτη. Τούτο π.χ. συνέβη κάπως στη νομοθεσία για τους hooligans (ν. 1646/1986), σύμφωνα με την οποία την ώρα του αγώνα ο νεαρός ταραξίας των γηπέδων μπορεί να υποχρεωθεί να δίνει το «παρών» σε κάποιο αστυνομικό τμήμα. Επίσης θα πρέπει να οργανωθεί περισσότερο ο θεσμός των αναδόχων και υποκαταστάτων οικογενειών (πρβλ. π.δ. 337/93, ΦΕΚ Α' 144), έστω και με χρηματοδότηση, ή, αν θέλουμε ιδρύματα, τότε να τα οργανώσουμε κατά το παράδειγμα των «χωριών S.O.S.», με δημιουργία δηλ. θετών γονέων, παροχή εκπαίδευσης από ειδικά εκπαιδευμένους δασκάλους και μέχρις ενός βαθμού ημελεύθερη διαβίωση.

Προσοχή απαιτείται, τέλος, να επιδειχθεί στο μεγάλο θέμα του ποιούς ανήλικους προφυλακίζουν οι αρμόδιες αρχές, δεδομένου ότι η νομοθεσία μας (άρθρο 282 παρ. 2 Κ.Π.Δ., όπως διαμορφώθηκε με τον ν. 1941/1991) επιτρέπει τούτο μόνον εάν η πράξη που φέρεται ότι ετέλεσε ο ανήλικος τιμωρείται με ποινή κάθειρξης άνω των 10 ετών. Ωστόσο, τον Απρίλιο 1994 από τους 148 ανήλικους κρατούμενους [στον

Κορυδαλλό] οι 98 (δηλ. οι δύο στους τρεις) ήταν υπόδικοι. Διερωτάται, λοιπόν, κανείς, αν όλοι αυτοί κατηγορούνται για κακουργήματα ή πρόκειται για ένα γενικότερο θέμα δυσλειτουργίας στην εφαρμογή του νόμου. Σύμφωνα πάντως με τα στοιχεία που δόθηκαν στην Επιτροπή (Γ. Λογαράς, Διευθυντής Σ.Κ.Α., 19.4.94, σελ. 13 και 14), το 80% των ανηλίκων κρατούνται για κλοπές.

Εν κατακλείδι φρονούμε ότι επειδή τα αίτια της παραβατικότητας των ανηλίκων, όπως αυτά αναλύθηκαν ανωτέρω (παρ. 23), είναι κατά κύριο λόγο κοινωνικά, θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στη γενική πρόληψη κοινωνικού χαρακτήρα, η οποία θα απευθύνεται όχι μόνο στο στενό αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του ανηλίκου, παρέχοντάς του τις δυνατότητες δημιουργικής διοχέτευσης του δυναμισμού του (πρβλ. Ι. Χρυσό, 16.3.94, σελ. 2).

ΙΧ. ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ

52. Το ποσοστό τους στις Ελληνικές φυλακές είναι αρκετά μεγάλο και εγγίζει το 22% (1464 αλλοδαποί στους 6.609 κρατούμενους την 1.4.94), με πλειοψηφούσα εθνότητα τους Αλβανούς (400 κρατούμενοι), οι οποίοι μάλιστα είναι ιδιαίτερα ατίθασοι (Ελ. Βορτσέλας, 14.2.94, σελ. 33). Για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού των αλλοδαπών υπάρχει βέβαια η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Μεταφορά Καταδίκων 1983 (ν. 1708/1988), αλλ' η εφαρμογή της εξαρτάται από την ανεπιρέαστη συναίνεση του κρατουμένου (άρθρο 7) και συνήθως τέτοια συναίνεση δεν εκδηλώνεται, όχι τόσο διότι οι συνθήκες στις ελληνικές φυλακές είναι καθ' υπόθεση ανεκτές, όσο κυρίως, όπως φαίνεται, διότι η πειθαρχία είναι εδώ πιά χαλαρή και επί πλέον μπορεί κανείς ευκολότερα στις ελληνικές φυλακές να βρεί ναρκωτικά, οι, δε, περισσότεροι Ευρωπαίοι αλλοδαποί κρατούνται εδώ για αδικήματα που σχετίζονται με ναρκωτικά.

Μία άλλη νομική δυνατότητα που θεσπίστηκε το 1991 για την αποσυμφόρηση των φυλακών από αλλοδαπούς κρατουμέ-

νους, με τροποποίηση του άρθρου 74 Π.Κ. και του άρθρου 99 παρ. 2 Π.Κ., συνίστατο στην αποτελεσματικότερη ρύθμιση του θεσμού της απέλασης. Είναι προφανές ότι η απέλαση δεν μπορεί να αποτελεί τον κύριο μοχλό αντιμετώπισης των αλλοδαπών (ιδίως μάλιστα αυτών που προσέρχονται από Ευρωπαϊκές Χώρες ή είναι πολιτικοί πρόσφυγες) και ότι θα πρέπει να προηγηθεί η μελέτη άλλων μέτρων, όπως η σύναψη διακρατικών συμφωνιών με τις διάφορες ενδιαφερόμενες χώρες, η καταπολέμηση του δουλεμπορίου, η εργασιακή κάλυψη των αλλοδαπών εργαζομένων κ.λπ.

Ωστόσο και οι ισχύουσες ρυθμίσεις για την απέλαση μπορούν να διατηρηθούν, υπό την προϋπόθεση όμως ότι αυτές δεν θα αφορούν άτομα των οποίων το μοναδικό αδίκημα είναι η παράνομη είσοδος στη χώρα και των οποίων η κατάσταση αντιμετωπίζεται με βάση τις ρυθμίσεις του Διεθνούς Δικαίου. Επίσης θα μπορούσε να προβλεφθεί παρόμοια εξαίρεση για άτομα που διαμένουν στην Ελλάδα επί σειρά ετών και έχουν διαμορφώσει εδώ οικογενειακές σχέσεις.

X. ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ-ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

Η Επιτροπή μας συγκροτήθηκε με την υπ' αριθμ. 330/261/18.1.1994 απόφαση του Προέδρου της Βουλής, σύμφωνα με τα άρθρα 44 και 45 του Κ.τ.Β. Αποτελέστηκε από 23 μέλη και συγκεκριμένα από τους Βουλευτές κ.κ.: Αλέξανδρο Ακριβάκη, Γεώργιο Ανωμερίτη, Αθανάσιο Δημητρακόπουλο, Μαρία Θωμά, Δημήτριο Κατσικόπουλο, Γεώργιο-Αλέξανδρο Μαγκάκη, Γρηγόριο Νιώτη, Ηλία Παπαηλία, Κωνσταντίνο Παπαναγιώτου, Εμμανουήλ Παπαστεφανάκη, Ανέστη Σαατσόγλου, Λεωνίδα Τζανή, Απόστολο Φωτιάδη, Νικόλαο Αναστασόπουλο, Ανδρέα Ανδριανόπουλο, Μαριέτα Γιαννάκου-Κουτσίκου, Παρθένα Θεοδωρίδου-Φουντουκίδου, Στέφανο Κυριαζόπουλο, Χρήστο Μαργογιαννάκη, Ευάγγελο Μείμαράκη, Αναστάσιο Νεράντζη, Φωτεινή Στεφανοπούλου και Ευστράτιο Κόρακα.

Αρχικός Πρόεδρος της Επιτροπής εξελέγη ο Βουλευτής

του ΠΑΣΟΚ κ. Νικόλαος Αθανασόπουλος, με Αντιπρόεδρο τον Βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας κ. Νικόλαο Αναστασόπουλο και Γραμματέα τη Βουλευτή της Πολιτικής Άνοιξης κυρία Φωτεινή Στεφανοπούλου. Έπειτα όμως από την παραίτηση του Προέδρου κ. Ν. Αθανασόπουλου και Αντιπροέδρου κ. Ν. Αναστασόπουλου την 2.3.1994, το Προεδρείο της Επιτροπής συγκροτήθηκε εκ νέου ως εξής: Πρόεδρος ο Βουλευτής του ΠΑΣΟΚ κ. Κωνσταντίνος Παπαναγιώτου, Αντιπρόεδρος η κυρία Μαριέτα Γιαννάκου-Κουτσίκου και Γραμματέας η κυρία Φωτεινή Στεφανοπούλου.

Οι εργασίες της Επιτροπής διήρκεσαν από 1.2.1994 έως 30.7.1994, οπότε και εγκρίθηκε από τα μέλη της ομόφωνα η παρούσα Έκθεση. Συνολικά έγιναν 25 συνεδριάσεις, κατά τη διάρκεια των οποίων η Επιτροπή εκάλεσε για ακρόαση, κατάθεση επιστημονικών απόψεων και διάλογο, εμπειρογνώμονες και εκπροσώπους φορέων από τις Δικαστικές Αρχές, την Εκκλησία, τα Πανεπιστήμια, τον Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών, τις Θεραπευτικές Κοινότητες, τη Διοίκηση των αρμοδίων κρατικών υπηρεσιών και άλλους φορείς που ασχολούνται με τα προβλήματα των κρατουμένων. Στην πρόσκληση της Επιτροπής ανταποκρίθηκαν οι ακόλουθοι 23 εμπειρογνώμονες, οι οποίοι πέρα από την προφορική διατύπωση των απόψεών τους, κατέθεσαν –οι περισσότεροι από αυτούς– και γραπτό υπόμνημα: Νικήτας Πολιάς (τ. Διευθυντής Φυλακών Κορυδαλλού), Αντώνιος Αραβαντινός (Πρόεδρος της Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδος), Γεώργιος Μαρινάρος (Διευθυντής Νοσοκομείου Φυλακών Κορυδαλλού), Νικόλαος Κυριαζάκος (Προϊστάμενος της Υπηρεσίας Κοινωνικών Λειτουργιών Φυλακών Κορυδαλλού), Παναγιώτης Κωστάκος (Πρόεδρος της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων), Ελευθέριος Βορτσέλας (Αντιπρόεδρος Ένωσης Εισαγγελέων), Αναστασία Χριστοδουλοπούλου (Εκπρόσωπος Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών), Χρήστος Καλατζιδάκης (Διευθυντής Αγροτικών Φυλακών Τίρυνθας), Δωρόθεος Πολυκανδριώτης (Αρχιμανδρέιτης-Εκπρόσωπος της Εκκλησίας της Ελ-

λάδος), Ιωάννης Χρυσός (Πρόεδρος της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών), Σταυρούλα Δημουλή-Παπαστεργίου (Εκπρόσωπος της Εταιρείας Προστασίας Ανηλίκων Αθηνών), Πανωραία Σκαρλάτου (Εκπρόσωπος Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων Αθήνας), Φοίβος Ζαφειρίδης (Διευθυντής Κέντρου Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων-ΚΕ.Θ.Ε.Α.), Μάρθα Φωστέρη (Εκπρόσωπος ΚΕ.Θ.Ε.Α.), Ευθυμία Χατζή (Εκπρόσωπος της Κοινωνικής Υπηρεσίας Γυναικείων Φυλακών Κορυδαλλού), Νέστωρ Κουράκης (Καθηγητής Εγκληματολογίας Νομικής Σχολής Αθηνών), Ιωάννης Στρατηγός (Πρόεδρος Κέντρου Ελέγχου Ειδικών Λοιμώξεων), Μελπομένη Μαλλιώρα (Ψυχίατρος-Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Αθηνών), Ιάκωβος Φαρσεδάκης (Καθηγητής Εγκληματολογίας - Διευθυντής στον Τομέα Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου), Ελισσάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου (Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ποινικού Δικαίου Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Ιωάννης Πανούσης (Καθηγητής Εγκληματολογίας Πανεπιστημίου Θράκης), Ιωάννα Κούρτοβικ και Νίκος Γιαννόπουλος (Εκπρόσωποι Κίνησης Υπεράσπισης Πολιτικών και Κοινωνικών Δικαιωμάτων), Ιωάννα Μπεκιάρη (Εκπρόσωπος Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής- Διεύθυνσης Ασφαλείας) και Στυλιανός Μπουρμπαχάκης (Εκπρόσωπος Συλλόγου Συμπαράστασης Κρατουμένων «Ο ΟΝΗΣΙΜΟΣ»).

Για την αξιολόγηση και αξιοποίηση των απόψεων που παρουσιάστηκαν ενώπιον της Επιτροπής από τους εμπειρογνώμονες και για τη σύνταξη της παρούσης Εκθέσεως, σημαντική υπήρξε η συμβολή, ως Επιστημονικών Συνεργατών της Επιτροπής, των Καθηγητών Πανεπιστημίου κ.κ. Νέστορα Κουράκη και Ιάκωβου Φαρσεδάκη, στους οποίους η Επιτροπή μας επιθυμεί να απευθύνει και από τη θέση αυτή θερμές ευχαριστίες.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Η ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΜΑΡΙΕΤΑ ΓΙΑΝΝΑΚΟΥ-ΚΟΥΤΣΙΚΟΥ

Η ΓΡΑΜΜΑΤΕΑΣ
ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΑ ΜΕΛΗ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΚΡΙΒΑΚΗΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΝΩΜΕΡΙΤΗΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ	ΜΑΡΙΑ ΘΩΜΑ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΤΣΙΚΟΠΟΥΛΟΣ	ΓΕΩΡΓΙΟΣ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΓΚΑΚΗΣ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΙΩΤΗΣ	ΗΛΙΑΣ ΠΑΠΑΗΛΙΑΣ
ΕΜΜΑΝ. ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ	ΑΝΕΣΤΗΣ ΣΑΑΤΣΟΓΛΟΥ
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΤΖΑΝΗΣ	ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΦΩΤΙΑΔΗΣ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ	ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΔΡΙΑΝΟ- ΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΡΘΕΝΑ ΘΕΟΔΩΡΙΔΟΥ- ΦΟΥΝΤΟΥΚΙΔΟΥ	ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΥΡΙΑΖΟ- ΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΑΡΚΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΕΙΜΑΡΑΚΗΣ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΝΕΡΑΝΤΖΗΣ	ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΣ ΚΟΡΑΚΑΣ